

TOKAJI ZSOLT

A gárda dala
A Dalok könyve 185. versének magyar műfordításairól

Abstract

The Song of the Guard

About the Hungarian translations of poem 185 of the *Book of Songs*

Some of the 305 poems in the *Book of Songs* (*Shi jing* 詩經), the first and one of the most significant and influential collections of classical Chinese lyrics, have received special attention among Hungarian poets and translators. The author collected no less than ten translations of poem 185 (*Qifu* 祈父) – most of them hidden or now forgotten. This poem is probably one of the classical Chinese poems that have most often been translated into Hungarian. Eight translations were published in the two and a half decades between 1924 and 1949. Some are linked to very famous authors: Lajos Kassák (1887–1967) himself was sentenced to two months in prison for publishing one of the translations. The study examines the reason for the poem’s contemporary popularity and its role in the Hungarian language lyrical propaganda of anti-war world poetry.

Keywords: *Book of Songs*, Klabund, Lajos Kassák, Lajos Ágner, anti-war poetry

A klasszikus kínai líra első és egyik legjelentősebb, legnagyobb hatású gyűjteményének, a *Dalok könyve* (*Shi jing* 詩經) 305 versének egyike-másika különös figyelmet kapott a magyar költők, fordítók körében, így a magyar műfordítás-irodalom gazdagítására több változatban is létezik. Ilyen megkülönböztetett figyelmet kapott a 185. vers, a *Qifu* 祈父, amelynek nem kevesebb, mint tíz – többségében lappangó, illetve mára elfeledett – fordításváltozatát gyűjtöttem össze. A maga tíz fordításával alighanem ez a vers az egyik, magyar nyelvre legtöbbet átültetett klasszikus kínai költemény.¹ A *Qifu* azonban korántsem csak a fordítások mennyisége miatt érdemel figyelmet. Fordításai közül nyolc az 1924 és 1949 között eltelt, két és fél évtized alatt született. Némelyik igen jeles

¹ A legtöbb magyar műfordítással rendelkező kínai vers *Li Bai* 李白 (Li Taj-po) „Csendes éji gondolatok” (*Jing ye si* 靜夜思), amelynek 14 publikált és 2 kiadatlan fordításáról van tudomásom.

alkotókhöz köthető, sőt olyan művész is akad, akinek a magánéletére is jelentős hatással volt. Mindezekén túl, ahogyan azt látni fogjuk, a 185. dal magyar fordításainak keletkezéstörténeti vizsgálatával egy sok szempontból ellentmondásos kor olyan kultúrtörténeti, ideológiai aspektusai tárulnak fel, amelyek irodalomtörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek.

A szórványoktól a Kánonig

A *Dalok könyve* létezéséről és a kínai kultúrában betöltött jelentőségéről a XVIII. századtól kezdve, elsősorban a jezsuita hittérítők munkásságának köszönhetően érkeztek híradások Európába. A XIX. század közepétől pedig megkezdődött a mű tudományos módszerekkel történő elemzése, feldolgozása, illetve a nyugati nyelvekre történő fordítása is.

Magyarul már a XVIII. század végén felbukkant a *Dalok könyve* említése, ám az első érdemi bemutatására majd csak Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) vállalkozott az 1844-ig kéziratban maradt, az ázsiai poézisről szóló tanulmányában.² Mai ismereteink szerint az ókori antológia dalai voltak az első kínai versek, amelyek magyarul megszólaltak 1857-ben Székely József (1825–1895), 1859-ben Bródy Zsigmond (1840–1906) és 1861-ben Greguss Ágost (1825–1882) stb. tolmácsolásában.³ A XX. századig számos említése, bemutatása és elemzése született a *Dalok könyvének*, illetve az antológia több tucat verse is olvasható volt a legváltozatosabb minőségű fordításban.⁴

A XX. század első évtizedeiben sem szűnt meg az érdeklődés az ókori kínai antológia által tartalmazott dalok iránt. Kaffka Margit (1880–1918) több kínai versfordításával együtt a *Shi jing* 82. darabjának műfordítását adta közre *Búcsú* címen 1913-ban.⁵ Franyó Zoltán (1887–1978), akinek nevéhez egy önálló, kínai versekből összeállított műfordításkötet is fűződik,⁶ 1965-ben így nyilatkozott egy vele készített riportban: „Én voltam az első, aki 1922-ben már egész sorozatot közöltem a *Tűz* című folyóiratban a *Si King* daloskönyvből.”⁷ Ha nem is ő volt az első, de az általa hivatkozott, Pozsonyban 1921-ben indított (majd 1923-ban meg is szűnt) irodalmi, művészeti, tudományos és kritikai folyóiratban valóban szerepel egy tucat vers műfordítása.⁸ Ugyanebben az évben Kozmuth

² Tokaji 2020a: 31–34.

³ Tokaji 2020a: 35–49.

⁴ Mindezeket a korábbi, két részben megjelent tanulmányomban mutattam be és adtam közre, lásd Tokaji 2020a, 2020b.

⁵ *VU* 1913. 2. Költemények: 627.

⁶ Franyó 1959.

⁷ Huszár 1965: 2.

⁸ Franyó 1922: 59–63.

Artúrnak (1892–1941) a kolozsvári *Pásztortűz* hasábjain jelennek meg kínai versfordításai, köztük egy *Dalok könyve* vers is *A fáradt katona* címen.⁹

A következő három és fél évtizedben néha-néha felbukkan még a *Dalok könyve* némelyik verse, olyan fordítóknak köszönhetően, mint Ágner Lajos (1878–1949), Kosztolányi Dezső (1885–1936), Lukács László (1906–1944) és mások,¹⁰ de az igazi áttörésre 1957 júliusáig kellett várni. Ekkorra készül el és jelenik meg ugyanis magyarul a *Dalok könyve* teljes terjedelmében.¹¹ Ebben a kötetben mindegyik vers kötött versformában fordított, művészi alkotás. A kötet olyan kiváló költőknek, műfordítóknak köszönhető, mint Csanádi Imre (1920–1991), Illyés Gyula (1902–1983), Jánosy István (1919–2006), Károlyi Amy (1909–2003), Kormos István (1923–1977), Lator László (1927–), Nemes Nagy Ágnes (1922–1991), Rab Zsuzsa (1926–1998), Szabó Magda (1917–2007) és Weöres Sándor (1913–1989). A versfordítások érthető okok miatt nem közvetlenül kínai nyelvből készültek, mégis hiteles fordítások, hiszen a kötetben szereplő alkotók számára a filológiai pontos nyersfordításokat a kiváló szakmai felkészültséggel rendelkező fiatal sinológus, Tőkei Ferenc készítette, aki a fordítók majd mindegyikét¹² az ókori kínai verstannal kapcsolatos, valamint a szükséges történelmi, kultúrtörténeti ismeretekkel is ellátta, a jegyzetapparátust összeállította, és az utószót is ő írta.

A konfucianus kánonból az úgynevezett „öt klasszikus” (*wu jing* 五經) prominens alkotása ekkor és így vált magyar nyelven „kanonikussá”. Ahogyan azt Miklós Pál (1927–2002) már a kötet megjelenését követő évben, ismertetőjében, kritikájában megfogalmazta: „Itt nem egy *Dalok Könyve* fordításról van szó, hanem a *Dalok Könyve* fordításáról, amelyet valószínűleg sokáig fogunk használni, lehet, hogy több nemzedéken keresztül.” Miklós Pál profetikus megállapítása bizonyossággá vált, hiszen a kötetnek azóta érdemi változtatások nélkül további négy kiadására került sor.¹³

Az 1957-es kiadás kapcsán a „kanonizáció” illetve a „kanonikus” szavak használatát egyáltalán nem érzem sem túlzónak, sem ironikusnak, hiszen egy ókori kínai „szent könyv” olyan magyar nyelvű változata született meg ekkor, amely immár hat és fél évtizede (a harmadik nemzedék óta) az egyetlen, a vál-

⁹ *PT* 1922. 8. évf. 29. sz. (július 23.): 86.

¹⁰ A felsorolás nem teljes, mert az ebben a korszakban született kínai fordítások máig nincsenek összegyűjtve, tudományos vizsgálatuk nem történt meg, illetve több fordítóról és *Shi jing* fordításáról éppen jelen tanulmányomban értekezem bővebben.

¹¹ *Dalok könyve*, 1957.

¹² Közülük kivétel Illyés Gyula, akinek *Shi jing* fordításaira a tanulmány során később még részletesebben is kitérek.

¹³ A legkedvezőtlenebb változtatást az jelentette, hogy a további kiadásokból (1974, 1976, 1994, 2014) kimaradt a versek megértéséhez nélkülözhetetlen jegyzetapparátus és Tőkei utószava.

toztathatatlan és a kikezdhetetlen – és belátható ideig az is marad.¹⁴ Ezzel a kötettel egyfajta „aki bújt, aki nem...” állapot állt be: a korábban létezett, ám a kötetbe be nem került *Shi jing* versfordítások érdektelenné váltak, a később születettek pedig jószerint csak műfordítóik becsvágát, dicsőségét szolgálják. Pedig léteztek olyan fordítók, akik életművük részeként igen jelentős munkát végeztek a *Dalok könyve* verseinek magyar nyelvű művészi interpretációjában, mint például a már hivatkozott Franyó Zoltán vagy Kosztolányi Dezső, Ágner Lajos, akiknek műfordításai nem feleltek meg a kötet összeállításakor követelményként megfogalmazott filológiai elvárásoknak, illetve „lekésték” a kanonizációról, mint például Faludy György.

Kassák pere a *Tábornok* miatt

1938. március 23-án, egy szerdai napon szinte mindegyik nagyobb országos és kisebb helyi napilap hírül adta, hogy Kassák Lajost (1887–1967) a büntető törvényszék két hónapi fogházra ítélte egy régi kínai vers miatt. Ilyen és ezekhez hasonló címeket lehetett olvasni: „Kínai verssel izgatott a hadsereg ellen – Két hónapra ítelték Kassák Lajost”, „Kassák Lajost kéthónapi fogházra ítelték egy kínai vers fordítása miatt”, „Kéthónapi fogházra ítelték Kassák Lajos írói izgatásért egy verse miatt”, „Kéthónapi fogházra ítelték Kassák Lajost egy ősrégi kínai versért”, „Kínai versért kéthónapi fogházra ítelték Kassák Lajost” stb.¹⁵

A kor kultúrpolitikájának ismeretében ebben a hírben korántsem az volt a „szenzáció”, hogy a közismerten baloldali elkötelezettségű Kassákot első fokon fogházbüntetésre ítelték valami írása miatt, hanem az, hogy az éber cenzúra figyelmét, a budapesti királyi ügyészség haragját ezúttal egy régi kínai vers keltette fel és váltotta ki.

A Tanácsköztársaság leverését követően, a Friedrich István (1883–1951) vezette kormány 1919 novemberében elrendelte, hogy „nemcsak olyan közlemény tilos, amely a büntető törvényekbe ütközik, hanem tilos az olyan hír közlése is, amely a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthet”, továbbá bevezették az előzetes sajtóellenőrzést is. Ez utóbbit ugyan – vagyis

¹⁴ A *Dalok könyve* Magyarországon jogtiszta formában utoljára 1994-ben jelent meg. (1994 után csak egy kiadásról van tudomásom, amely 2014-ben a pekingi Újcsillag Press Kiadó [Xinxing chubanshe 新星出版社] gondozásában, kétnyelvű formában jelent meg – tudomásom szerint jogdíjrendezés nélkül.) A szerzői jogok, az alkotók jogutódjaival történő egyeztetések és megállapodások nehézségei miatt egyáltalán az is kérdéses, hogy a közeljövőben a kötetnek ebben a változatában lesz-e újabb kiadása.

¹⁵ *8ÓU* 1938. március 23: 8; *KU* 1938. március 23: 9; *MO* 1938. március 23: 6; *NSZ* 1938. március 23: 2; *U* 1938. március 23: 8.

a tényleges cenzúrát – 1921 decemberében visszavonták,¹⁶ de ez sem segítette azon, hogy Kassák a rendszerellenes, illetve a Horthy-rendszer ideológiájával összeegyeztethetetlen írásai miatt 1919-től kezdve jó néhányszor ne került volna összeütközésbe az igazságszolgáltatással.

Az ekkortól kezdődő több évtizedes kálváriája nem volt példa nélküli a kor írói, költői között. József Attilát (1905–1937) 1924-ben fogták perbe vallásgyalázás vétsége miatt a *Lázadó Krisztus* című verse miatt, 1931-ben a *Szocialisták és Villonról meg a vastag Margotról szóló ballada*, 1933-ban a *Lebukott* című versei miatt állt a táblabíróság elé. Hasonlóképpen járt 1931-ben Radnóti Miklós (1909–1944) több költeménye, és 1937-ben Illyés Gyula is a *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon* című verse miatt.¹⁷ Büntetőjogi eljárások sokasága indult a sajtóorgánumok ellen is, amelyek közül a legtöbbet a szociáldemokrata párt napilapja, a *Népszava* szenvedte el. Így például 1926-ban a budapesti ügyészség által indított 150 sajtóperből 118, míg 1930 júniusa és 1931 februárja között 77 per folyt az újság ellen.¹⁸

1919-ben Kassák éppen csak elhagyja az országot, hogy Bécsbe emigráljon, amikor is a „Levél Kun Bélához a művészet nevében” című, a *Ma* kiadásában megjelent tanulmányát, akárcsak a Tanácsköztársaság összes többi kiadványát megsemmisítésére ítélték. Az 1911 és 1919 között írt, majd 1922-ben Bécsben kiadott *Novelláskönyvét* 1922 elején kitiltották a postai szállításból, akárcsak a forradalmat éltető verseit tartalmazó *Világ-anyám* című kötetét. Az 1920-ban, a Bécsi Magyar Kiadó gondozásában megjelent *Máglyák énekelnek* című művét 1924-ben tiltották ki. Az ugyancsak Bécsben, 1924-ben megjelent *Álláspont. Tények és új lehetőségek* című elméleti munkája pedig már nem egyszerű kitiltást és elkobzást vont maga után, hanem egy öt esztendeig húzódó pert is. Kassák 1926-ban visszatért Magyarországra, 1930 októberében pedig a felmentő ítélete is megszületett. Ezt követően azonban egymást követték az ellene indított perek. 1932-ben a *Szolgálók élete* című verse találatott „a szenvedélyek felköltésére és a gyűlölet kiváltására alkalmasak”-nak, de a rákövetkező évben felmentették az izgatás vádja alól. 1934 novemberében az *Egy ember élete* című műve keltette fel a cenzúra figyelmét, és december 25-én a budapesti királyi büntetőtörvényszék vizsgálóbírója már el is rendelte a könyv összes példányának, a kéziratnak azonnali lefoglalását és a házkutatást. 1936. szeptember 28-án jogerősen letöltendő egyhavi fogházbüntetésre ítélték. Az ítélettel szemben Kassák felesége, Simon Jolán (1885–1938) kegyelmi kérvényt nyújtott be, amelyhez az IGE,

¹⁶ Nánási 2010: 279.

¹⁷ Markovits–Tóbiás 1966: 298–301, 444.

¹⁸ Nánási 2010: 366.

a PEN Club, a Magyar Újságírók Egyesülete is csatlakozott. A büntetését végül a kormányzó „kegyelemből elengedni méltóztatott”.¹⁹

Kassák ezen előzményeket követően jelentette meg 1937 őszén az *Anyám címére* művét, amelynek tizenhetedik levelében található a tanulmányom tárgyát képező kínai vers egyik műfordítása. Maga a mű fiktív levelek sorozata, amelyeket Kassák édesanyjához írt. Olyan, a művészt ez idő tájt foglalkoztató gondolatok személyes hangú gyűjteménye ez, mint a küszöbön álló háború, a fokozódó erőszak a világban, a szegénység, a nyomor, az emberi-művészi szuverenitás megtépázása.

Mielőtt rátérnék a kínai vers műfordításának, történetének konkrét vizsgálatára, tekintsük át Kassák ehhez kapcsolódó perének részleteit. A mű köteles példányának bemutatása után a budapesti királyi ügyészség a következő részletek miatt emelt vádat ellene:

Ó, kedves íróársaim, ne haragudjatok érte, hogy őrző lelkesedésekkel, hamis vagy ostoba szóöblögetéseitekkel szemben felidézek egy dalt a *Si-king*ből. Olvassátok csak, egy ókínai verset idézek, amely Krisztus előtt 827-ben íródott, ezer évvel ezelőtt:

Tábornok!

A gárda voltunk és az élsereg,
így harcoltunk száz császárért veled,
mit bántad ezt? Vérünk rőt harmatával
locsoltad mind a nyári réteket,
tábornok!

Tábornok!

Mi voltunk a császár oszlopa,
mikor halálba küldött ostoba
parancsod s ifjú szíveinknek bűzhödt
varjak hasában lett az otthona,
tábornok!

Tábornok!

Veres szemedből ronda gúny ragyog,
pazar ruhádon érdemcsillagok,
s az útkereszten térden állva koldul
a nő, ki hajdan minket szoptatott,
tábornok!²⁰

¹⁹ Markovits 1967: 371–374.

²⁰ Kassák 1937: 239–240.

Az ügyészség vádiratában „sajtó útján elkövetett, a fegyveres erő ellen gyűlöletre izgatás vétsége címén” emelt vádat Kassák Lajos ellen, a következő indoklással:

...a sajtótermék *Tizenhetedik levél* felírást viselő fejezete a háború, a gyűlölködés és öldöklés szelleme ellen kel ki. E vers a tábornoki, illetve tisztikart úgy állítja be, mint amely a közkatonák véráldozatával és pusztulásával nem törődik, mint akinek lelketlen parancsai egyedüli okai a céltalan vérengzésnek és a közkatonák embertelen szenvedéseinek. Ez a versszöveg a fejezet összefüggésében alkalmas arra, hogy a fegyveres erő ellen gyűlöletet keltsen...²¹

A tárgyalásra 1938. március 22-én, kedden került sor, amelyről már a másnapi újságok is beszámolnak. Az általunk hozzáférhető korabeli lapok közül a leg-hosszabb terjedelemben és legnagyobb részletességgel, „Két hónapi fogházra ítélték Kassák Lajost egy kínai vers miatt” címen az *Esti Kurir* tájékoztatott az előző napi ítéletről:²²

Dr. Szűcs Jenő büntetőtörvényszéki tanácselnök vezetésével ma tartott tárgyalást a törvényszék Kassák Lajos író bűnügyében, akit az ügyészség sajtó útján elkövetett, a fegyveres erő ellen elkövetett gyűlöletre izgatás vétségével vádolt meg. A vád szerint a múlt év őszén megírta és kiadta az *Anyám címére* című könyvét, amelynek 17. levelében közölte egy kínai katonaköltőnek Krisztus előtt 800 évvel előtt írt versét és a hozzáfűzött kommentárokkal követte el Kassák a terhére rótt bűncselekményt.

Az elnök ismertette az inkriminált részeket, majd pedig kihallgatta a vádlottat, aki tagadta bűnösségét. Kassák azzal védekezett, hogy nem volt szándékában a katonák elleni gyűlöletre izgatás. Ő, mint író kötelességének tartotta az emberek lelkiismeretét felébreszteni, hogy ne követeljen mind több és több áldozatot az az örület, amely a világot megrázza.

A vádlott hivatkozott arra, hogy könyvének szóbanforgó részlete a „Tábornok” című versfordítással együtt, előzőleg egy napilapban is megjelent, amelyet az ügyészség nem kifogásolt. Elmondta azt is, hogy a szóbanforgó vers Kosztolányi fordításában is megjelent.

Dr. Kürti Nándor védő becsatolta Kosztolányinak a verskötetét és azt a lap-példányt, amelyben Kassák előzőleg szintén leadta a szóbanforgó verset és kérte azok ismertetését.

Az elnök fel is olvasta ezeket.

²¹ Markovits 1967: 376.

²² EK 1938. március 23: 4.

Dr. Vudy Oszkár kir. ügyész vádbeszédében azt fejtegette, hogy a felolvasott vers hozzáfűzött kommentárok alkalmasak arra, hogy a hadsereg intézménye ellen gyűlöletre izgassanak.

A védő ezzel szemben felmentést kért.

A törvényszék bűnösnek mondotta ki Kassák Lajost a katonaság és a fegyveres erő elleni izgatás vétségében és ezért kéthónapi fogházra ítélte el.

Az ítélet nem jogerős.

Kassák kéthavi fogházbüntetésén túl könyvének elkobzását is kimondták. A fennmaradt jegyzőkönyvek között megtalálható Kassák Lajos vallomása is:

[...] Önképzés útján emelkedtem fel odáig, hogy ez a könyvem már a 36-ik mely a könyvpiacon megjelent. Végtelenül boldog és nagyon hálás vagyok, hogy Méltóságod a tizenhetedik levelet egész terjedelmében felolvastatta, mert így a vád tárgyává tett vers egész összefüggésében áll az ítélőbíróság előtt, ami a legjobb védelem a számomra. Igaz, hogy ebben a levélben nem dicsőítem a háborút, de sohasem is dicsőítettem. Azok közül az emberek közül való vagyok, akik az írói hivatást igen komolyan veszik, az író hivatásaként az élet elmélyítését tekintik, s féltő gonddal örködnek embertársaik sorsa felett a tekintetben, hogy áldozatul ne essenek annak a vad örületnek, mely ma körülvesz bennünket. Amit hallottam, láttam és megfigyeltem, őszintén leírtam, nagyon megdöbbenem, ha ezért az őszinteségemért büntetést kellene elszenvednem. Különbösen a háborúról vallott álláspontommal nem állok egyedül. Minden gondolkodni tudó ember előtt világos, hogy Magyarországnak sem érdeke, hogy jöjjön el a háború.²³

1938. november 26-én azonban a tábla nem értett egyet az alsófokú bírósággal, így nem csupán Kassák büntetését törölte, de még a könyve elkobzásától is eltekintett ítéletében, azzal az indokkal, hogy „a könyv nem támadja a magyar fegyveres erőt, a katonaságnak nem csak a hadviselés a feladata, s a könyv amúgy is csak műveltebb olvasók kezébe kerül.”²⁴ A kúria mindezek ellenére 1939. május 3-án felülbírált a döntést, és Kvassay tanácselnök a királyi büntetőtörvényszék ítéletét a következő indokolással hatályába visszaállította:

A valóság szerint az, amit egy Krisztus előtt 827-ből származó kínai vers lényegileg úgy fejez ki, hogy a katonákat vezetők ostoba parancsokkal szükség nélkül küldik halálba és halálukból hátramaradottakra gyász és szomorúság, parancsnokaikra pedig jólét és dicsőség háramlik. A könyvnek ez a része tehát lényegileg és általánosságban lesújtó bírálat a hadvezetőség és a tisztikar felett... Ez a beállítás alkalmas arra, hogy az olvasóval a fegyveres erő intézményét általában és így a magyar fegyveres erőt is meggyűlöltesse. A vádbeli könyv ismertetett

²³ Markovits 1967: 376.

²⁴ Markovits 1967: 376.

fejezete eszerint az 1921. III. t. c. 6. §-ának első bekezdésébe ütköző vétség tényálladékát megvalósítja és így nem tévedett az alsófokú bíróság. [...] ²⁵

Megannyi pert követően Kassák Lajos most első ízben nem tudta elkerülni a tényleges szabadságvesztéssel járó büntetést, így 1940. október 4-től december 2-ig letöltötte fogházbüntetését. ²⁶

A Kassák perének tárgyát képező vers fordítója

Kassák védekezésének egyik részét képezte, hogy a regény kifogásolt részlete korábban egy napilapban is megjelent. Valójában a *Pesti Napló* hasábjain március 21-től július 18-ig vasárnaponként összesen hét alkalommal jött ki részlet a kiadás alatt álló regényéből, de az inkriminált részlet és a Kassák által *Tábornok* címen említett vers egyik alkalommal sem volt olvasható. Kassák továbbá azzal érvel, hogy a „szóban forgó vers Kosztolányi fordításában is megjelent”. Az ekkor már majd másfél éve halott Kosztolányi kínai műfordításai között csakugyan megtalálható a *Dalok könyve* 185. darabjaként azonosított vers, amely *A gárda panasza* címen első alkalommal 1930-ban jelent meg a *Pesti Hírlapban*, majd egy évvel később bekerült a *Kínai és japán versek* című nagy sikerű műfordításkötetébe is: ²⁷

Vezér!
 Létrák vagyunk, császár pillérei.
 Mint víz enyészünk semmiségbe mi.
 Vérünk hiába ontottad te ki.
 Vezér!

Vezér!
 Nézd baglyaid, a harci sasokat.
 Nőnk, gyermekünk mind éheznek sokat.
 Porló csontunkba eke hasogat.
 Vezér!

Vezér!
 Reszket tetőled az ármádia.
 Anyánknak ingyen kell dolgoznia.
 S melyik anyának nincsen egy fia?
 Vezér!

²⁵ Markovits 1967: 376.

²⁶ Markovits 1967: 376.

²⁷ *PH Vasárnap*. LII. évf. 15. sz., 1930. április 13: 4. *Kínai és japán versek*. Genius–Lantos, [Budapest 1931], 68. Ez a vers megjelent az *U* 1937. november 27-i számában, 35.

A Kassák Lajos munkásságát feldolgozó szakirodalomban nem találtam nyomát annak, hogy a költő által *Tábornok* címen emlegetett vershez, az *Anyám címére* című kötetében való megjelentetésen túl milyen köze lenne. Az összegyűjtött műfordításai között mindenestre nem található meg, sőt maga Kassák sem állította soha, hogy a vers saját fordítása lenne – igaz, nem is tagadta azt. Kassák könyvében számos verset, versrészletet idéz, amelyek egyikének esetében sem tesz utalást arra, hogy saját költeményről, fordításról vagy másoktól átvett vendégszövegről van-e szó. Tudjuk, hogy ismerte Kosztolányi kínai műfordításait, sőt az *Anyám címére* művének utolsó idézett verse is Kosztolányi egyik kínai versfordításának részlete,²⁸ amely Wang Wei 王維 (699–759) *Zöld csermely* címen fordított versének utolsó négy sora:²⁹

[...]

Akár e víz, oly tiszta, szűz belül még
a szívem is, oly tiszta ott a hit.

Jaj, hogyha egy nagy-nagy sziklára ülnek
és horgászhatnék mindörökre itt.

Feltételezhetnénk, ha Kassák már könyve írásakor is ismerte Kosztolányi kínai verseit, ám az ügyészség által inkriminált verset mégsem tőle vette át, akkor annak oka az lehet, hogy saját fordítását részesítette előnyben. Csakhogy mégsem ez történt. Az *Anyám címére* című kötetben szereplő *Dalok könyve* versnek a műfordítása ugyanis Ágner Lajos (1878–1949) munkájaként azonosítható.

Ágner Lajos bölcsészdoktori és magyar–latin szakos tanári diplomával rendelkező tudós, pedagógus volt, aki 1902-től 1903-ig állami ösztöndíjjal a Berliini Egyetemen folytatott japán és kínai nyelvű stúdiumokat. Jelenlegi tudásunk szerint ő lehetett az első, aki eredeti kínai nyelvből készített magyar nyelvű filológiai, illetve műfordításokat, vagy legalábbis a kínai források tanulmányozására, értelmezésére is képes lehetett. Jelen tanulmányomnak nem célja Ágner kínai tárgyú munkásságának részletes bemutatása, a téma szempontjából abból csupán a kínai verseinek műfordítását tartalmazó kötetére szorítkozom. Kassák ominózus kötete után néhány hónappal, magánkiadásban jelent meg az Ágner Lajos által válogatott és fordított *Száz kínai vers* című antológia.³⁰ A Kassák által felhasznált vers *A gárda dal* címen lelhető fel ebben a kötetben.³¹ A tudósfordító a vershez tartozó lábjegyzetében megjegyzi, hogy a „vers Krisztus előtt

²⁸ Kassák 1937: 254.

²⁹ Kosztolányi 1932: 30.

³⁰ A *Száz kínai vers* című antológiáról először a *Magyarság*, illetve az *Ujság* című napilapokban jelenik meg könyvismertető 1937. október 10-én, vasárnap (lásd *M*, 1937. okt 10: 27; *U* 1937 okt. 10: 25). Ebből feltételezhetjük, hogy a kötet valamikor 1937. október elején jelenhetett meg.

³¹ Ágner 1937: 31.

827-ben kelt Siuen (sic!) császár vérpocsékló háborúi idején”. A Kassáknál és az Ágnernél szereplő vers csak két dologban tér el egymástól. Az egyik egy minimális ortográfiai különbség, a Kassáknál szereplő „élsereg” szót Ágner kötőjellel, „él-sereg” formában írta, míg a harmadik strófában szereplő „ronda gúny” Ágnernél „sanda gúny”. Ágner ezen műfordítása 1937. október 10-én az *Ujság* című folyóiratban is megjelent,³² majd 1939. május 7-én a *Magyar Nemzet* hasábjain is. Mindkét megjelenéskor Ágner Lajos neve van feltüntetve fordítóként. 1937-ben, az *Ujság* hasábjain szereplő változat a „Kina dalol” című, rövid bevezetővel ellátott tizenkét kínai vers fordítását tartalmazó oldalon *A gárda dala* címet viseli, az „élsereg” szó kötőjel nélkül, egybeírva szerepel, a cím alatt pedig „A Si-kingből (Kr. e. 827.)” megjegyzés olvasható. A rövid bevezető utolsó bekezdésében ez áll:

Ágner Lajos, a kiváló filológus és orientalista fordította ezeket a tündöklő ó-kínai verseket száz más dallal együtt. Nemcsak verselési finomságuk, poétikus szókincsük érdemel kivételes figyelmet, hanem az is előnyösen különbözteti meg őket a szokásos utánköltésektől, hogy egytől-végig az eredeti kínai szöveghez ragaszkodnak, teljes hangulati és tartalmi hűséggel.

Vagyis a szöveg nem kevesebbet állít, minthogy Ágner valamennyi versét kínai eredetiből fordította, és nem olyasféle „szokásos utánköltések” ezek, mint talán a Kosztolányi-fordítások, amelyek összegyűjtve először hat évvel korábban jelentek meg és váltak népszerűvé. Ágner a műfordításkötetében a *Bevezetés* végéhez csatolt *Repertorium*ban azt írja, hogy „A *Si-king* dalaihoz rendelkezésemre állott egy régi pekingi kiadás: *Si-king-su-ben* címen”³³, míg a „Si-king” versekhez kapcsolódó végjegyzetben már az áll, hogy „*A kakas szólt* és *A gárda dal* szabad fordítás”, a fordítása alapjául szolgáló valódi forrásművet azonban itt sem tünteti fel. Az általa feltüntetett forrásmű alatt, feltehetően valamiféle *Shi jing shuben* 詩經書本 című műre gondolhatott, amely azt jelenti, hogy „*Shi jing* könyv”. Nem tűnik túl valószínűnek, hogy ilyen címmel könyv jelent volna meg bármikor is, és nemhogy pekingi kiadásnak, de semmilyen más – sem korábbi, sem későbbi – kiadásnak nem bukkantam a nyomára ilyen címen.

Noha, a *Dalok könyve* 185. versének eddig ismertett két műfordítás – a Kassáknál szereplő Ágner-féle és a Kosztolányi-féle fordítás – tartalmi szempontból sok különbséget mutat, de formailag van egy közös jellegzetességük, amely a későbbiekben, a fordítások alapjául szolgáló eredeti forrás kiderítésében kulcsszerepet játszik, nevezetesen, hogy a megszólítás („tábornok”, illetve „vezér”) mindhárom strófa végén ismétlődik. Ennek azért van jelentősége, mert az eredeti kínai szövegben ilyesminek nincs nyoma, és egy formai hűségre (is)

³² U 1937. október 10.: 25 és MN 1939. május 7.: 20.

³³ Ágner 1937: 21.

törekvő fordítás ennek beszúrását nem indokolná. Ha Ágner csakugyan ismerte volna az eredeti kínai szöveget, aligha követte volna el azt a formai hibát, vagy „túlfordítást”, mint Kosztolányi, aki azonban hűségesen tolmácsolta a forrásul szolgáló idegen, nevezetesen német nyelvű verset. Kosztolányi *A gárda panasza* című versének közvetítője ugyanis a fiatalon elhunyt és a húszas évek végén, a harmincas években Magyarországon is nagyon népszerű német író, Klabund³⁴ volt, akinek a szóban forgó verse huszonöt éves korában, *Klage der Garde* címen 1915-ben jelent meg³⁵ a kínai háborúellenes lírát bemutató kötetében. A Kosztolányi-kutatás eredményeképpen tudvalevő, hogy az általa fordított *A gárda panasza* című versének és további öt, 1930-ban elkészült kínai versének forrása Klabund posztumusz, 1929-ben megjelent *Chinesische Lyrik* című kötetben található, amelyek közül a *Klage der Garde* („A gárda panasza”) már az 1915-ös kötetében is szerepelt.³⁶

Klabund nem tudott kínaiul. A kínai versei fordításának javarészéhez francia nyelvű forrást használt, a *Shi jing* versekhez pedig olyan korábbi német nyelvű fordítást, mint például Victor von Strauß (1809–1899) 1880-ban megjelent *Schi-kingjét*. A Strauß fordításában *Klage der Garden über ihre ungehörige Verwendung* („A gárda panasza a helytelen alkalmazásuk miatt”) címet viselő változat a kor filológiai színvonalán meglehetősen pontosnak mondható, versben íródott műfordítás.³⁷

Ágner a saját antológiájának a bevezetőjében, a *Dalok könyve* korai fordításai kapcsán két olyan fordítóra és kötetre hivatkozik, amelyeket azonban a Repertoriumában nem tüntet fel. Az első James Legge (1815–1897) 1876-os angol fordítása, a másik pedig Strauß 1880-ban megjelent német fordítása. Jól lehet Ágner más írásaiban is gyakorta hivatkozik Legge munkásságára, úgy gondolom, hogy ebben az esetben az angol fordítás sem referenciaként, sem közvetítőként nem játszott szerepet. Legge értelmező verses fordítása – amelynek címe K’ee-foo – ugyanis hatsoros, aabccb, ddeffe, gghiih rímképletű, és semmi olyan formai, tartalmi jellegzetesség nem figyelhető meg benne, mint az Ágner-féle fordításban, átköltésben.³⁸ Ennél tanulságosabb Strauß fordítása, amely Klabundnak is közvetítőként szolgálhatott a német nyelvű átköltéséhez. Ágner ekként jellemzi Legge és Strauß fordítását:

Mi volt a fordítás alapelve? Már Legge érezte, hogy a kínai dalok igazán csak az eredeti gondolati ritmushoz való ragaszkodásban élvezhetők. 1876-ban, miután előbb prózában lefordította a Dalok könyvét, – a Si-kingnek verses fordítását

³⁴ Eredeti nevén: Alfred Henschke (1890–1928).

³⁵ Klabund 1915.

³⁶ Zágonyi 2009: 415–416.

³⁷ Strauß 1880: 296.

³⁸ Legge 1876: 219.

is adta. Strauss jeles fordításában kettős feladatot tűzött ki magának, először az értelemnek lehetőleg pontos visszaadását, másodszer az eredeti versmérték utánzását. Az első sikerült is neki. De a külső forma hű utánzása a kínai nyelvnek monosyllabikus jellemvonása mellett legyőzhetetlen nehézséget okozott a fordítónak³⁹

Vessük össze Strauß és Klabund német nyelvű változatát:

Strauß fordítása

Klabund átköltése

Reichsfeldmarschall!

General!

Wir sind des Königes Gebiß und Krallen.

Wir sind des Kaisers Leiter und Sprossen!

Was hast du in das Elend uns gestürzt,

Wir sind wie Wasser im Fluß verflossen...

Wo kein Verweilens bleibt uns Allen?

Nutzlos hast du unser rotes Blut vergossen.

General!

Reichsfeldmarschall!

General!

Wir sind des Königs Krallen und Soldaten.

Wir sind des Kaisers Adler und Eulen!

Was hast du in das Elend uns gestürzt,

Unsre Kinder hungern... Unsre Weiber

Wo wir an's Ende nie gerathen?

heulen...

Unsre Knochen in fremder Erde fäulen...

General!

Reichsfeldmarschall!

General!

Fürwahr du thatst nicht weise.

Deine Augen sprühen Furcht und Hohn!

Was hast du in das Elend uns gestürzt,

Unsre Mütter im Fron haben kargen Lohn...

Daß Mütter müh'n sich müssen um die

Welche Mutter hat noch einen Sohn?

Speise?

General!

Anélkül, hogy részletesen elemeznénk Klabund költészetének alkotófolyamatát – hogy miként bővíti ki saját értelmezésével, beleérzésével Strauß filológiai viszonylag pontos fordítását –, látható, hogy átköltése nyomán először bukkan fel a strófafák utolsó soraként betoldott megszólítás, amely nemcsak Kosztolányi és Ágner fordításában köszön vissza, hanem a vers további öt magyar nyelvű változatában is. Nem találtam annak nyomát sem német, sem francia, sem angol korai fordításokban, hogy ezt a megoldást Klabund előtt bárki más is alkalmazta volna. Hasonló árulkodó jel, hogy Klabund megváltoztatta a „König”, „király” szót „Kaiser”-ra, „császár”-ra, amely nemcsak az eddig megismert két magyar fordításban szerepel, hanem majdnem mindegyikben. Történetileg helytelen

³⁹ Ágner 1939: 18.

a „császár” megnevezés, hiszen a *Shi jing* összeállításának idején a mindenkori Zhou 周 uralkodó csupán a „király” (*wang* 王) címet viselte egészen i. e. 221-ig, amikor a birodalmat először egyesítő Qin 秦 állambeli Ying Zheng 嬴政 király felvette a *huangdi* 皇帝 címet, amelyet „császárként” szokás értelmezni és fordítani. Ágner sinológiai ismeretei ellenére több írásában is elköveti azt a hibát, hogy a Qin-dinasztiát megelőzően is császárt emleget uralkodói titulusként. E vers fordításában azonban egyértelmű, hogy Klabund tért el a filológiailag és történetileg is pontos értelmezéstől, hiszen amíg Strauß a „König” megnevezést használja, addig Legge a „King”-et. A magyar fordítások egy részének címében szereplő „gárda” szó forrása pedig egyértelműen Strauß, aki először használta a német „Garden” kifejezést a fordításának szabadon adott címében – hiszen az eredeti versben nincs megnevezve sem a hadsereg, sem más fegyveres, harcoló alakulat –, amelynek első felét vagy rövidített változatát veszi át Klabund.⁴⁰

Valószínűsíthető tehát, hogy Ágner közvetítőjeként valamilyen formában éppúgy a Klabund-féle átköltés szolgált, mint Kosztolányinak. Tudjuk, hogy Kosztolányi tisztában volt azzal, hogy Klabund milyen nagyvonalúan bánik az eredeti szöveggel fordításaiban. Erről tanúskodik a következő megállapítása: „javarészt valódi alkotások, semmi közülük a filológiai tolmácsolásokhoz, egyenértékűek az eredeti versekkel, melyek formájuk révén élnek”.⁴¹ Erre vonatkozhat Ágner azon megjegyzése is a *Dalok könyvének* két saját fordítása kapcsán, miszerint „*A kakas szólt* és *A gárda dal* szabad fordítás”.⁴² Bár az is elképzelhető, hogy arra utalt, hogy a közvetítőként használt verset ő maga értelmezte és fordította szabadon, hiszen látjuk, hogy még a Klabund-féle vers esetében sem tartotta meg sem a sorok számát, sem a rímképletet, és további önkényes értelmezést is beleszórt a fordításába. Kosztolányi fordítása tehát Klabund átköltésének művészi és költői interpretációja, míg Ágner verse Klabund szabad fordítása és átköltése.

Plágium vagy elvtársiasság?

Mindezek ismeretében több tisztázásra szoruló kérdés is felmerül azzal kapcsolatban, hogy Ágner fordítását Kassák miként használta fel. Kassák miért nem említi sem a könyvében, sem a tárgyalása során, hogy nem saját fordításáról van

⁴⁰ Megjegyzendő, hogy William Jennings *Complaint of the Royal Guards on being sent to the Frontier* („A királyi gárda panasza midőn a hadszíntérre vezényeltetnek”) címmel adja közre fordítását az 1891-es *Shi jing* kötetében (lásd Jennings 1891: 203), de ez változat egyik magyar fordítás esetében sem merül fel közvetítőként.

⁴¹ Zágonyi 2008: 412.

⁴² Ágner 1937: 136.

szó, hanem a per tárgyát képező inkriminált részben szereplő költemény magyar nyelvű változata valójában Ágner Lajos munkája? Kassák művében – ha csupán pár hónappal is, de – korábban bukkan fel Ágner fordítása, mint ahogy az Ágner saját, a kínai költészetet bemutató antológiájában megjelent volna, amely tudomásom szerint az első publikált változata *A gárda dalának*. Ez alapján érdemes lenne kideríteni, hogy Kassáknak volt-e bármilyen kapcsolata Ágnerrel, és ha igen, milyen kapcsolatban álltak egymással, hogy kerülhetett *A gárda dalának* kézírata Kassákhoz? A vers az *Anyám címére* tizenhetedik levelében cím nélkül jelent meg. Vajon a tárgyaláson, mint ahogyan a fennmaradt jegyzőkönyvből kiderül, miért említi Kassák a verset mégis a *Tábornok* címen, holott nincs arról tudomásunk, hogy Ágner valaha is ezen címen publikálta volna?

Kassákot érdekelte a kínai költészet. Erről tanúskodik, hogy az *Anyám nevében* könyvében két kínai vers magyar fordítását is idézi, de korábban, a *Ma* című lapjában, az általa nagy reménységű avantgárd költőnek tartott Reiter Róbert (1899–1989) fordításában több kínai verset – kettőt Du Fu-tól 杜甫,⁴³ egyet pedig Bai Juyi-től 白居易⁴⁴ – is közread. 1937 decemberében a *Munka* című lapjában három oldalt szentel öt kínai vers fordításának, amelyet *Kínai versek a Si-Kingből* címen ad közre.⁴⁵ Az öt vers egyikének esetében sem és a borítón olvasható tartalomban sincs feltüntetve a fordító vagy fordítók neve. Az első vers az *Akik hadbavonultak* címet viseli, és nem a *Dalok könyvéből* származik, hanem ugyanaz a Du Fu-vers Reiter-féle fordításának újraközlése, amelyet a *Ma* egyik 1918-as számában is megjelentetett, akkor cím nélkül. A többi vers csakugyan a *Dalok könyvéből* származik, de csak kettőnek tudtam biztosan azonosítani a fordítóját. A második vers, a *Honvágy* a *Shi jing* 110. darabja. A fordítóját ugyan nem lehetett azonosítani, de biztosan állítható, hogy a forrása a Keletért és különösen Kínáért rajongó osztrák származású német expresszionista költő, Albert Ehrenstein (1886–1950) 1924-es kötetében olvasható *Heimweh* címen megjelent vers.⁴⁶ Ehrenstein a kicsiny kötetének – amely többek között a *Dalok könyve* tizenhárom versének fordítását is tartalmazza – bevezetőjében azt írja, hogy *Shi jing* versei Rückert fordításain alapulnak.⁴⁷ Innen tudható, hogy az ő közvetítő szövege az állítólag negyvennégy nyelven tudó német költő és műfordító, Friedrich Rückert (1788–1866) *Schi-king*-fordítása volt, amely 1833-ban jelent meg. Ehrenstein valójában Rückert fordításainak átköltését készítette el. Az is valószínűsíthető, hogy Reiter Róbert 1918-ban és 1925-ben megjelent Du

⁴³ „Thu-Fu verseiből.” *Ma* 1918. III/7. sz. 85.

⁴⁴ „Po-lo-thien: A szelíd orrszarvú.” *Ma* 1925. X/1–2. sz. 10.

⁴⁵ *Munka*. 1937. 57. sz. 1815–1817.

⁴⁶ Ehrenstein 1924: 22.

⁴⁷ Ehrenstein 1924: 5.

Fu és Bai Juyi verseinek közvetítője ugyancsak Ehrenstein fordításai voltak.⁴⁸ Vagyis nem kizárt, hogy a *Honvágy* fordítója szintén Reiter Róbert lehet. Sem ennek a fordításnak, sem a harmadik versnek nem akadtam egyéb közlésére. A harmadik vers, amelynek fordítója szintén azonosíthatatlan, *A fáradt katona*. Ha a fordítót nem is sikerült megállapítani, az mindenesetre kideríthető, hogy a közvetítője Klabund *Der müde Soldat* című verse volt.⁴⁹ A *Munka* szóban forgó számában szereplő rövid *Dalok könyve* válogatás utolsó két darabja azonban egyértelműen Ágner Lajos munkája. A *Shi jing* 169. verseként azonosított *Az asszonyok hazavárják férjeiket* című vers *Az asszonyok, kik a hunok ellen harcoló férjeiket várják* címen, mintegy két hónappal korábban Ágner saját antológiájában is megjelent.⁵⁰ Az ötödik vers pedig nem más mint *A gárda dala*, amely Ágner kötetében *A gárda dal* címen jelent meg.⁵¹ Itt ugyanaz a változat szerepel, mint a *Száz kínai vers* antológiában, vagyis az „él-sereg” szó kötőjellel van szedve, az utolsó strófa második sorában pedig „sanda gúny” olvasható, nem pedig „ronda gúny”, mint Kassák könyvének tizenhetedik levelében.

Vagyis pár hónappal Kassák *Anyám címére* és Ágner *Száz kínai vers* című kötetének megjelenését követően 1937-ben immár harmadik alkalommal is megjelent nyomtatásban *A gárda dal* vagy *A gárda dala* fordítás, de a Kassák-hoz köthető megjelenések egyikében sincs feltüntetve Ágner Lajos neve fordítóként. E két névtelen megjelenésen túl Ágner személyét nem sikerült közvetlenül Kassákhoz kötnöm. Biztosan nem tudható, hogy ismerték-e egymást, milyen kapcsolatban állhattak egymással. Ágner mindenesetre nem tartozott Kassák köréhez, legalábbis saját néven, illetve az élete során, az általa használt és ma ismert több írói álnevei egyikén sem publikált soha egyetlen lapjában sem. Közvetett kapcsolataikra azonban érdekes szálon sikerült bizonyítékot találnom.

Ágner életét több évtizedre meghatározó és beárnyékoló aktus az volt, amikor a Tanácsköztársaság idején rövid időre elhagyta a középiskolai tanári pályáját, és 1918 őszén a IV. Országos Tanári Kongresszus kívánságára a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba rendelték, ahol a középiskolai ügyosztály személyi referenseként dolgozott.⁵² Már a Tanácsköztársaság idején, 1919 tavaszától

⁴⁸ Ezt a válogatást megelőzően Ehrenstein 1922-ben önálló kötetben is megjelentette saját *Shi jing* fordításait *Schi-King. Nachdichtungen chinesischer Lyrik* címen. A következő évben pedig Bai Juyi verseiből adott közre egy német nyelvű válogatást *Pe-Lo-Thien. Nachdichtungen chinesischer Lyrik* címen.

⁴⁹ Klabund 1933: 8. Ennek a Klabund-versnek ezen kívül még három magyar műfordítását ismerjük (Lukács László: *NSZ* 1929. december 21. 9; Kéthly Anna: *NSZ* 1930. május 31. 32; Kotzmuth Arthur (Kozmuth Artúr): *PT* 1922, II, 86.), és bár Klabund a *Shi jing*ből származó versként tünteti fel, az eredetijét nem sikerült azonosítanom.

⁵⁰ Ágner 1933: 33–34.

⁵¹ *Munka*. 1937. 57. sz. 1817 és Ágner 1937: 33.

⁵² *AE* 1918. november 22. 3.

pedig tanári szolgálatra beosztott igazgatóként tevékenykedett tovább az óbudai Árpád Gimnáziumban. 1938-ban innen vonult nyugdíjba is. 1919-től 1937-ig, a kínai versekből összeállított antológiájának megjelenéséig, illetve az 1938-as nyugdíjba vonulásáig csak elvétve találni tőle bármilyen publikációt. S bár e majd két évtized alatt úgy tűnhet, csak a pedagógusi hivatásának élt, későbbi munkái alapján tudható, hogy a japán és a kínai kultúra iránti vonzódása nem szűnt meg, mindvégig készítette, rendezgette írásait, fordításait. Kollégái és volt diákjai kiváló, lelkiismeretes és emberséges tanárként emlékeztek meg róla.⁵³

A fiatalon, mindössze huszonnyolc éves korában meghalt kommunista költőt, Mészáros Zoltánt (1909–1937) a kor olyan kiválóságai ismerték és pártfogolták, mint Babits Mihály (1883–1941), József Attila, Németh László (1901–1975) és nem utolsósorban Kassák Lajos. Mészáros a középiskolai tanulmányait az óbudai Árpád Gimnáziumban folytatta és végezte el, ahol Ágner Lajostól tanult latinul. Később pedig tagja lett a Kassák Lajos felesége, Simon Jolán vezette szavalókórusnak. Gál István (1912–1982) irodalomtörténész, Mészáros életének és munkásságának kutatója így ír cikkében:

A tanári kar kiváló nevelőkből állt, köztük számos ismert baloldali irodalmárral. Ezek között latintanára, Ágner Lajos [...] Különös gonddal figyelte és pártfogolta a proletár származású tanulókat. Külön foglalkozott azokkal a diákjaival, akikben a szocializmus iránti érdeklődés jeleit fedezte föl. Mészáros tehetségére korán fölfigyelt. Kedvenc tanítványa még diákkorában el mert menni a Magdolna utcai Vasas székházba. Itt Kassákné Simon Jolán szavalókórusában éppen Ágner fordításában adták elő a munkásmozgalom akkori híres antimilitarista számát, a *Tábornok* című kínai verset...⁵⁴

Gál ezt az állítását forrással nem támasztja alá, de Csaplár Ferenc (1940–2007) a *Kassák körei* monográfiájában – ugyancsak forráshivatkozás nélkül – megerősíti, hogy a szavalókórus repertoárjában csakugyan szerepelt a *Tábornok úr* című kínai vers.⁵⁵ Kővágó Sarolta a szavalókórus egyik, 1931. március 22-i fellépésének műsorában már nem említi a *Tábornok* vagy a *Tábornok úr* című verset, de több más darab között olyan kínai vagy feltételezhetően kínai tárgyú művekről van tudomása, mint Tu Fu: *Marsolás*, Várnai Zseni: *A kuli*, Sao Pao: *Vörös hegyek* és Körmendy Zoltán: *Kínai katonák panasza*.⁵⁶ Ezek közül az utolsónak említett versről a címe alapján feltételezhető, hogy ugyancsak a *Dalok könyve* 185. darabjának egy feldolgozása lehetett. A Kassák-féle *Munka*-körhöz

⁵³ Lévay 2002: 119–120.

⁵⁴ Gál 1979: 628.

⁵⁵ Csaplár 1987: 289.

⁵⁶ Kővágó 1976: 30; 1980: 88.

köthető író, költő Körmendi Zoltán (1898–1944)⁵⁷ nyomtatásban megjelent kötetekben azonban nem található ilyen című vagy ilyen témájú vers.

Igen valószínűnek látszik, hogy a gyakorta háború- és fasizmusellenes költeményeket avantgárd előadásmódban, olykor kórusként bemutató stúdióban valamikor 1927–1928-ban Ágner *Shi jing* versfordítása is a repertoár részét képezte. Ez magyarázattal szolgál arra, hogy Ágner miért fordíthatta túl, költhette át a Klabund versét, és talán arra is, hogyan ismerhette meg Kassák Lajos a fordítását, és miért a *Tábornok* címen hivatkozott a versre a tárgyalás során. Vagyis nem kizárt, hogy Kassák nem tudatlanságból, különösen nem rosszhiszeműségből hallgatta el két ízben írásban és egy alkalommal szóban is Ágner nevét, hanem a baloldali, szocialista elkötelezettségű, már a nyugdíjazása előtt álló Ágner nem kívánta magát exponálni hasonló érzelmű, ideológiát valló vagy ezzel kapcsolatba hozható orgánumokban. Legalábbis addig, amíg pedagógusként dolgozott. Antológiájáról a szociáldemokrata folyóiratban, az MSZDP elméleti, politikai, közgazdasági és társadalmi folyóiratában, a *Szocializmusban* 1938 januárjában ír ismertetőt a Kassák köréhez tartozó Szélpál Árpád.⁵⁸ Ugyanebben a számban jelenik meg könyvismertető Kassák *Anyám címére* kötetéről is.

A további fordítások korábról és későbből

Ha a *Dalok könyve* jelen tanulmányban vizsgált versének többi korai magyar fordítását is megnézzük, további összefüggésekre bukkanhatunk. Az eddig említett fordítások közül kiderült, hogy Ágner fordítása, legalább kéziratban már valamikor 1927–1928-ban létezhetett – amelyet, ha 1937-ig nem is publikált, de biztosan előadtak, míg a Kosztolányi-féle *A gárda panasza* 1930 áprilisában jelent meg először nyomtatásban. A vers általam eddig felkutatott, legkorábban publikált fordítása azonban Jarnó (vagy Jarno) József (1901–1934) munkája. A budapesti születésű, majd Kassára települt író, költő, a *Kassai Napló* munkatársa fiatalon, mindössze harmincesztendőskorában hunyt el Szíriában.⁵⁹ Jarnó, miként azt a haláláról tudósító egyik korabeli újságcikk írója megjegyzi: „Már egész fiatal korában tulságosan is baloldali érzelmű volt úgy, hogy emiatt egy időre el is kellett hagynia az országot.”⁶⁰ A Kassáról indult ügyvéd, Fényes Samu (1862–1937) ugyancsak az emigrációja idején, 1923-ban, Bécsben indította útjára a *Diogenes* című lapját „saját tőkével”, amelynek első munkatársai között ott találjuk például Lesznai Annát (1885–1966) és Kassák Lajost is. A lap

⁵⁷ Csaplár 1987: 293.

⁵⁸ *Szocializmus*, 1938. 28. évf. 1. sz. 62–63.

⁵⁹ Egri 1935: 104; Csehy 2014.

⁶⁰ *U* 1934, 249. sz. (november 6.): 10.

hitvallása szerint elsősorban a szlovákiak, a jugoszláviai és a romániai magyarságot kívánta elérni a Duna menti népek összefogásának eszméjével.⁶¹ A nem kifejezetten irodalmi lapban időről időre a baloldali érzelmű írók, gondolkodók is megjelentek írásaikkal. A huszonkét esztendő Jarnó *A khinai gárda panasza* címen 1924-ben, a második évfolyam 8. számában⁶² közölte műfordítását, amelyről megjegyzi, hogy „Szemelvény a Shi-kingből, a khinaiak K.e. 500 évvel keletkezett daloskönyvéből”:

Tábornok Ur!
A csontjainkat császári lépcsőkké verték
a vérünket a nagy vizek elnyelték –
hiába volt a vér és a verejték.
Tábornok Ur!

Mi voltunk a császári büszke sasok
... s otthon sir az asszony, a gyermekünk éhségről gagyog,
messze mezőkön, végtelen fehér csontunk ragyog.
Tábornok Ur!

A mezőkön a vér és a sár összevegyültek,
az édesanyák minket csak halálra szültek,
Tábornok Ur!
Lesznek-e még anyák, kik fiaat szülnek?

Jarnó műfordításában is szembeötlő módon felismerhetők azok a korábban már bemutatott tartalmi és formai jellegzetességek, amelyek nem hagynak kétséget a klabundi forrással kapcsolatban.⁶³

A vers eddig fellelt következő publikált műfordítása L. Tihanyi Ernő (1897–1967) nevéhez köthető, amely *A kínai gárda panasza* címen, a Kolozsváron megjelenő, Áprily Lajos és Reményik Sándor szerkesztette *Pásztortűz* című irodalmi és művészeti folyóiratban jelent meg négy évvel később, 1928-ban.⁶⁴

Tábornok!
Mi vagyunk a császár dísze, virága.
Mégis elfolyunk, mint folyóban a víz...
Piros vérünket ám ne ontsd hiába,
Tábornok!

⁶¹ Illés 1977: 97–103.

⁶² *Diogenes* 1924/8: 8.

⁶³ Ennek a versnek a fordítójaként Ferenczyné Wendelin Lídia tévesen Franyó Zoltánt tünteti fel, a megjelenés évének pedig – szintén tévesen – 1923-at ad meg; lásd Ferenczyné 1959: 301.

⁶⁴ *PT* (XIV. évf. 19. szám) 1928. szeptember 23.: 436.

Tábornok!
 Gúnyt és átkot szór felénk a szád, szemed,
 Még mindig nem apadt el az anyák méhe?
 Fiat az anyák csak neked szüljenek?
 Tábornok!

Tábornok!
 Mi a császár sasa és baglya vagyunk.
 Gyermeink éhes, és sír az asszonyunk.
 Idegen földben rohad el a csontunk.
 Tábornok!

Tihanyi Ernő író, költő vasmunkásként 1918-ban kapcsolódott be a munkásmozgalomba. A Tanácsköztársaság idején a közoktatásügyi népbiztosságon az ifjúságmozgalmakkal foglalkozó ügyosztályon dolgozott, majd 1920-ban nyolcévi börtönbüntetésre ítélték. Verseit 1925-től közölte a többek között a kolozsvári *Pásztortűz*, és olyan kommunista elkötelezettségű lapok, mint a *Kanadai Magyar Munkás*, a moszkvai *Sarló és Kalapács* és a párizsi *Munkásújság*.

A versről és annak lehetséges közvetítőjéről, Klabund *Klage der Garde* német nyelvű átköltéséről az eddig megállapítottak alapján láthatjuk, hogy Tihanyi fordításának is Klabund verse volt a forrása, még akkor is, ha a második és a harmadik strófát felcserélte. A fordításnak címe alá azonban Tihanyi a következő megjegyzést szúrta be: „Eugen Leviné gyűjteményéből”. Eugen Leviné (1883–1919) orosz származású német forradalmár, a rövid életű müncheni vagy más néven a Bajor Tanácsköztársaság kommunista vezetője volt, akit 1919. július 5-én golyó általi halállal kivégeztek. Halála után öt évvel adták ki az addig csak szamizdatként létezett, háborúellenes rövid művét *Stimmen der Völker zum Krieg* címen. Leviné könyvében három oldalon értekezik a háborúellenes kínai líráról és filozófiáról, és első versmutatványa a *Klage der Garde*, amely szó szerint megfelel Klabund versének, bár az ő nevét Leviné nem tünteti fel.⁶⁵ Tihanyi minden bizonnyal ezt a könyvet ismerte, és innen emelte ki a német nyelvű verset, amelynek aztán utolsó két strófáját, talán a drámaibb hatás kiváltása miatt felcserélte.

Időrendben haladva, már Kosztolányi publikált változata után két évvel, 1932-ben, a *Pesti Napló*-ban jelenik meg a következő fordítás ugyancsak a már ismert, *A gárda panasza* címen.⁶⁶

⁶⁵ Leviné 1924: 43.

⁶⁶ *PN* 1932. február 28. 10.

Kapitány!
Hágcsója vagyunk a császárodnak!
Hullánktól duzzad a folyó holnap...
Piros vérünket elpazaroltad...
Kapitány!

Kapitány!
Mind-mind a császár vadjai lettünk!
Ordít az asszony, éhes a kölykünk...
Idegen földben rothad a testünk...
Kapitány!

Kapitány!
Szemedből gúny és félelem árad!
Anyánk e robotban lassan kiszárad...
Van-e még fia, mondd, az anyáknak?
Kapitány.

Ennek a fordításnak az esetében nem okoz gondot a közvetítő kiderítése, hiszen a fordító a cím alatt megjegyzi: „Siking régi költő verse, Klabund átdolgozásában”.⁶⁷ A *Shi jinget* költőnek vélő, de forrását gondosan feltüntető fordító kiléte azonban homályban marad, személyére ugyanis semmiféle utalás nem található.⁶⁸

Az arisztokrata származású Hatvany Bertalan (1900–1980) 1934-ben szerzett filozófiai doktorátust a Pécsi Tudományegyetemen az *Ázsia lelke* című disszertációjával. Munkáiban már korábban is többször foglalkozott Ázsiával, a Távol-Kelettel. Orientalista érdeklődésével élete végéig nem hagyott fel, nevét manapság leginkább az 1977-ben, Münchenben magyar nyelven megjelent *Út és erény könyve* fordítása és tanulmánya kapcsán ismerjük. A magát Felvinczi Takács Zoltán (1880–1964) tanítványának valló báró doktori disszertációja, még a sikeres védésének évében, 1934 végén, könyv formában is megjelent, amelyhez 1936-ban az általa támogatott költő, József Attila (1905–1937) írta az egyik ismertető.⁶⁹ Hatvany kínai nyelvtudásáról nem rendelkezünk megbízható ismeretekkel, de mivel a könyvében más kínai szövegfordításai esetén nyugati nyelvű fordításokra hivatkozik feltételezhetően, ennek a versnek a fordítását sem kínai eredetiből készítette el. Noha a közvetítő forrásait nem minden eset-

⁶⁷ Ez a fordítás nem szerepel Ferenczyné 1959-es *Kínai-magyar bibliográfiájában*.

⁶⁸ Elképzelhető, hogy ennek a változatnak a fordítója az a Körmenői Zoltán (1898–1944), akinek a neve alatt, Simon Jolán szavalókórusának repertoárjában, a *Kínai katonák panasza* címen már felbukkant egy azonosítatlan vers, alig egy évvel korábban. Lásd fentebb.

⁶⁹ József 1936.

ben lehet azonosítani, el kell ismerni, hogy meglepő módon igen igényes munkát végzett. A *Dalok könyve* 185. versét ő is felhasználja az antológia bemutatásához, de nemcsak hogy szakít az eddig „hagyománnyal”, nevezetesen, hogy Klabund szabad átköltését használja, de ezzel kapcsolatban elmarasztalón szól a vers fordítását bevezető részben:

[...] A Shī-King, a Dalok könyve valóban megkapó gyűjteménye egy élő, örvendő és szenvedő faj éneklő kedvének. Szerelmes versek váltakoznak itt harcok és harcosok panaszaival és vallásos érzések misztikus zsoldáraival. Néhol naív és gyermeki a hang, néhol parasztleányek szerelmes kurjantásait halljuk csak. Másutt uralkodók fohászkodnak az Éghez. De legmegkapóbbak a harcosok dalai. A politikai cháosz e véres korában nem győzelemről dalolnak Kína katonái. Vágy és reszignáció hangzik verseikből. [...] Vagy itt a másik. Nem Klabund európaiasított verziójában, hanem az eredeti ősi dal megkapó és fájdalmas naivitásában adom a Shī-King leghíresebb katonanótáját:

Tábornok úr!
Mi volnánk a királynak foga-karma,
mért úr mirajtunk a nyomor hatalma,
mi itt a bajban nem maradhatunk.

Tábornok úr!
Vagyunk királynak sok harcosa, karma,
mért úr mirajtunk a nyomor hatalma,
a baj végére sohase jutunk?

Tábornok úr!
Bután vittél a bajba,
mért úr mirajtunk a nyomor hatalma,
vajjon mit főz most otthon az anyánk?⁷⁰

Mint említettem, nem ismerjük Hatvany forrását, de a szövegvizsgálat alapján feltételezhető, hogy esetleg a skót sinológus, James Legge (1815–1897) angol nyelvű, először 1871-ben megjelent *Shi jing* értelmezését és fordítását használhatta.⁷¹

Két évvel később, 1936 márciusában, a *Brassói Lapok*ban bukkan fel a vers fordításának következő változata *A gárda panasza* címmel, amely az akkor

⁷⁰ Hatvany [1934]: 125.

⁷¹ Hatvany Bertalan fordítása sem szerepel Ferenczyné 1959-es *Kínai-magyar bibliográfiájában*.

huszonnégy esztendőös erdélyi költő, Gréda József (1911–2000) nevéhez fűződik.⁷²

Generális!
Mi vagyunk a császár lépcsőfoka, létrák!
Hétfelé ömöltünk, veres mind a hét ág.
Hiába pazalltuk ezt a veres vért rád.
generális!

Generális!
Mi vagyunk a császár sasmadara, ölyve,
éhes gyereünk hull rívó anyaöltre,
rohad a mi csontunk vadidegen földbe,
generális!

Generális!
Gúny ül a szemedben, mért nézel hát félre?
Robotol az anyánk, szűk érte a bére,
– öleli még anya fiát a szívére?
Generális!

Ennek a változatnak az esetében is könnyű dolgunk van a forrás azonosításakor. Nemcsak a jellegzetes, csak Klabund által alkalmazott formai módosítás köszön vissza, de a fordító a cím fölé szedve meg is adja a forrását: „Klabund kínai versköltősei Gréda József fordításában”. A megjegyzés azt sugallja, hogy Gréda több Klabund-féle kínai verset is átültetett volna magyarra, ennek azonban sem ebben a lapszámban, sem máshol nem akadtam nyomára.⁷³

A nyomtatott megjelenések időrendjében most következne az Ágner-féle fordítás, amelyről azonban láttuk, hogy feltehetően már korábban is létezhetett.

Csak a második világháború után, 1949-ben jelent meg a következő, az eddigiekhez hasonlóan ugyancsak Klabund versén alapuló magyar fordítás, amely azonban drasztikusan szakít az eddig nyomtatásban megismert címadás hagyományával, ugyanis ennek a változatnak a címe a *Tábornok úr*; a fordítója pedig Justus Pál (1905–1965):⁷⁴

Tábornok úr!
A császár katonái mi vagyunk.
Nyom nélkül elfolyó víz: az vagyunk.

⁷² BL 1936. március 29. 10.

⁷³ Ez a fordítás sem szerepel Ferenczyné 1959-es *Kínai–magyar bibliográfiájában*.

⁷⁴ *Új* 1949: 324.

A hasztalan ontott vér mi vagyunk,
tábornok úr!

Tábornok úr!
Ma még a császár szolgálai vagyunk.
Gyereünk bög. Éhen hal asszonyunk,
s mi mocskos tömegsírban rothadunk,
tábornok úr!

Tábornok úr!
Az arcod sápad, a kezed remeg,
anyák nem szülnek katonát neked,
s holnapra elsöpör a fergeteg,
tábornok úr!

A baloldali érzelmű Justus 1925-től tagja volt az MSZDP-nek. Kassák Lajos, aki 1926-ban tért haza emigrációjából, igyekezett a fiatal munkásokat, fővárosi gimnazistákat is bevonni az avantgárd mozgalmába. Justus így lett tagja a *Munka* című avantgárd folyóirata köré megszervezett körnek, ahonnan azonban politikai tevékenysége miatt kizárták. Kassák azonban ennek ellenére érezhetően nagy hatással volt irodalmi munkásságára. A felszabaduláskor Temesváron tartózkodott, és az újra indult *Szabad Szó* munkatársa lett. 1945-ben az SZDP központi vezetőségének tagja, agitációs és propagandaosztályának vezetője, a *Szocializmus* című lap szerkesztője lett. 1945 áprilisában beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. A *Tábornok úr* megjelenésének évében, 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, és a Rajk-per nyolcadrendű vádlottjaként életfogytiglani börtönbüntetést szabtak ki rá. A felmentését követően 1955. november 29-én kiszabadult, 1956. szeptember 27-én pedig rehabilitálták, így visszatérhetett az irodalmi életbe. A Corvina Kiadó szerkesztőjeként dolgozott. A Justus-féle *Shi jing* vers fordításának körülményeiről, okáról nem sikerült kiderítenem semmi érdemlegeset, de nem zárható ki, hogy a fordításában és a címadásban közrejátszott a két évtizeddel korábban, szavatformájában is elhangzott Ágner-féle változat, amelyre Kassák a *Tábornok* címen hivatkozott.

Klabund után, avagy a *Dalok könyve* magyar kanonizálása

Tőkei Ferenc (1930–2000) 1953-ban szerezte meg diplomáját, majd 1956-ban a nyelvtudományok kandidátusa lett. 1956-ban a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeumban helyezkedett el, ahol még ebben az évben megválasztották a Forradalmi Bizottság elnökének. A forradalom leverése után fegyelmivel hagyta el a mú-

zeumot, és lektorként került az Európa Könyvkiadóhoz. Már ezt megelőzően, huszonhárom éves kora óta részt vett abban az irodalmi, filológiai vállalkozásban, amelyet a felszabadulást követően Csongor Barnabás kezdeményezett, nevezetesen a klasszikus és modern kínai szépirodalom magyar nyelven történő megszólaltatásában. Ekkortól kezdve szorosán együttműködött a magyar költők, műfordítók színe-javával. Egyik első szoros kapcsolata Weöres Sándorral alakult ki, amelyre élete végéig büszkén és szeretettel gondolt vissza. Ókínai nyelvből ő készítette el Weöres részére Qu Yuan 屈原 verseinek filológiailag pontos nyersfordításait, amely 1954-ben önálló kötet formájában meg is jelent.⁷⁵ Az Európa Könyvkiadó munkatársaként az első nagyszabású és látványos eredményt produkáló munkája az volt, hogy elősegítette a *Shi jing* összes versének magyar nyelvű költői megszólaltatását és kötetbe rendezését. Tőkei nem kevesebbre vállalkozott, minthogy a fordításban részt vevő egyébként kiváló, ám kínaiul nem tudó – a fentebb már felsorolt – költők, műfordítók részére elkészíti a filológiailag lehető legpontosabb fordítást, az amúgy még sinológiai ismeretekkel rendelkező szakemberek számára is problematikus szövegekből. Lator László, aki fiatal költőként maga is tagja volt a *Shi jing* fordítóinak ekként emlékszik vissza az Európa Könyvkiadónál töltött időszak alatt a fordítói munkára és Illyés Gyulára:

Amikor fordításokat kértek Illyéstől a kiadóban, a franciáknál az eredeti műből dolgozott, más esetekben nyersfordításból. A kínaiakat természetesen nem lehetett eredetiből fordítani. Senki se tudott ezen a nyelven. Akkor nagyon jó filológusok pontos és részletes nyersfordításokat csináltak, és ha a költő kívánta, leírták az eredetit magyar fonetikai szabályok szerint. Így is lehet nagyszerűen fordítani. Az így készült műfordítások jobbak, mint a filológusabb hajlamú, de szerényebb tehetségű költők munkái...⁷⁶

A *Dalok könyve* esetében a „nagyon jó filológus” természetesen Tőkei Ferenc volt, akinek a munkáját Miklós Pál 1958-ban ekként értékeli:

Tőkei azonban igen alaposan végezte munkáját, nyersfordításaiért, értelmezéseiért dicséret illeti. Munkájában természetesen nagy segítségére voltak a kommentárok és a legjobb szakmunkák – elsősorban Karlgrent használta, – de saját kutatásainak eredményei is. Több esztendeje foglalkozik már a Csou-korral, újabban különösen irodalmával, s néhány kérdésben értékes új megállapításokkal is gazdagította már a kor és nevezetesen a *Dalok Könyve* szakirodalmát.⁷⁷

⁷⁵ *Csü Jüan versei* 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

⁷⁶ Lator 2014: 984.

⁷⁷ Miklós 1958: 280.

Ahogy azt Miklós Pál is említi, Tőkei nyersfordításához elsősorban Bernhard Karlgren (1889–1978) 1942-től 1946-ig három kötetben megjelent⁷⁸ *Sji jing* filológiai fordításaira és szövegértelmezéseire támaszkodott. A *Shi jing* kutatás területén Karlgren munkásságának ezen része és az ehhez kapcsolódó művei egyébként még máig, több mint hetven esztendő elteltével is megkerülhetetlenek.

A magyar *Dalok könyve* tízfős fordítógárdájában csak egy személyt találunk, aki nem a Tőkei-féle filológiai elő- és felkészítést, támogatást, ellenőrzést és javítást követően elkészített műfordításaival került a kötetbe. Ő pedig nem más, mint Lator László visszaemlékezése kapcsán már említett Illyés Gyula (1902–1983), akinek nevéhez a *Shi jing* 185. dalának, időrendben a kilencedik magyar műfordítása kapcsolódik. A kassáki avantgárddal indult, és ekkora már jelentős írói és költői munkásságot felmutató Illyés egy 1950-ben írt versét, az *Egy mondat a zsarnokságról* címűt, 1956 októberében röpiratokon terjesztették, őt magát pedig a forradalom alatt beválasztották a Petőfi Párt néven újjáalakított egykori Nemzeti Parasztpárt Irányító Testületébe. Ez a verse még a forradalom levereése után, a Kádár-korban is tiltottnak számított egészen 1970-ig. A forradalmat követően a hallgatás évei következtek, visszavonult életet élt, sőt a hatalom is ellenségként kezelte.

Illyés ekkor a műfordítás felé fordult – gyakorlatilag ebből kényszerült élni –, és ekkor talált rá a kínai származású francia költőnő, Patricia Guillermaz (eredeti kínai névén: Hu Pinqing 胡品清; 1920–2006) kínai verses antológiájára.⁷⁹ Ez a kötet lesz az elsődleges, legfontosabb közvetítője saját kínai versfordításaihoz, amely *Kínai szelence* címen 1958-ban jelenik meg az Európa Kiadó gondozásában. Ebben a kötetben a *Dalok könyve* összesen kilenc versének műfordítása szerepel (71, 72, 87, 114, 121, 185, 187, 258, 232),⁸⁰ amelyek egy kivételével (87) mind helyet kaptak a Tőkei által szerkesztett, egy évvel korábban megjelent első kiadásban is. Illyés fordításában – amely majd a *Kínai szelencében* „Katonák” címen jelenik meg⁸¹ – így, ebben a formában lett a „Kánon” része:

Vezér!

A nagy császár foga-karma mi vagyunk.

Minket kínoz, minket nyomorgatsz?

Födél alatt sohanap nem hálhatunk?

⁷⁸ Karlgren, Bernhard 1942: „Glosses on the Kuo Feng Odes.” *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, Stockholm; 1944: „Glosses on the Siao Ya Odes.” Uo.; 1946: „losses on the Ta Ya and Sung Odes.” Uo.

⁷⁹ Guillermaz 1957.

⁸⁰ Illyés 1958: 31–41.

⁸¹ Illyés 1958: 35–36.

Vezér!

A nagy császár karmos hada mi vagyunk.
Minket kínoz, minket nyomorgatsz?
Álltunkban sem pihenünk, csak talpalunk.

Vezér!

Nem hallod a had jaját?
Minket kínoz, minket nyomorgatsz?
Áldozati tálat raknak az anyák!

Illyés önálló kötetéről és kínai fordításairól Csongor Barnabás hasonlóan vélekedik, mint a korábban bemutatott Lator László a filológiaiag pontos nyersfordításból történő műfordításról:

Illyés Gyula műfordításai a kötetben javarészt franciából készültek. A nyerset adó gyűjtemény francia prózája azonban jó és pontos, értő művész kezében jól használható, a kötet versei pedig bizonyosságot adnak róla, hogy a helyzet teremtette szabadság, a filológus nyersfordítás adta fejelem alól való mentesség nem siklatta ki a költő tollát szabados irányokba... A kínai eredeti formai egyhangúságát a fordítások változatosabbnál változatosabb, új és új formákkal törik meg. Ez a kísérletezés csak örömmel üdvözölhető, értékes irányzatként könyvelhető el kínai műfordításaink eddigi gyakorlatában. A klasszikus kínai verselés szoros rímelési és mértékszabályai amúgyis a kínai nyelv testére szabódtak: a kínai klasszikus nyelv egytagú volta, számtalan homofón szava szinte magától kínálja ezeket a szigorú kötöttségeket, amelyek azonban más nyelv zenéjére átültetve és kínai versek fordításainak hosszú során vas-következetességgel végigvive unalmas szómalommá darálnák a legszebb verseket is, vagy pedig legjobb formaművészeinktől is légbukfencek sorozatát követelnék meg, a költői mondanivaló súlyos megcsorbításával.⁸²

Csongor azt írja, hogy Illyés saját kínai verseket tartalmazó antológiájában a műfordítások „javarészt franciából készültek”. Vagyis tudomása lehetett arról, hogy Illyés más forrást, forrásokat is használhatott. Ez különösen érdekes és izgalmas probléma a 185.vers esetében, amely ugyanis nem szerepel Guillermaz *La poésie chinoise*, 1957-es kötetében. Illyés *Kínai szelencéje* 1958-ban jelent meg, vagyis a magyar *Dalok könyve* megjelenése után egy évvel. Így nem zárható ki, sőt nagyon is valószínűsíthető, hogy Illyés a saját kötetébe olyan fordításait is bevette, amelyeket a Tőkei szerkesztette *Dalok könyve* számára, Tőkei nyersfordításából készített. Megjegyzendő, hogy az 1958-as Illyés-féle

⁸² Csongor 1958: 256.

antológiának is Tőkei Ferenc volt a szerkesztője. Ennek a kérdésnek a tisztázásához nem rendelkezünk korabeli írott dokumentumokkal, és sajnos már szóbeli tájékoztatást sem kaphatunk az érintettektől. Mégis úgy gondolom, hogy a 185. vers Illyés-féle fordításában találunk bizonyítékot arra, hogy Tőkei nyersfordításából készülhetett. Miklós Páltól tudjuk (lásd fentebb), hogy Tőkei a *Dalok könyve* verseinek filológiaiilag pontos nyers- vagy prózafordításához „elsősorban Karlgren használta”, de saját kutatásainak eredményeire is támaszkodott. Az általam ismert és hozzáférhető, a korban létezett fordítások alkotói közül csak Karlgren az egyetlen, aki a vers utolsó sorát szertartási aktusként értelmezi: „There are mothers who set forth the (sacrificial) dishes.”⁸³ Ezt az értelmezést ismerte és fogadhatta el Tőkei, és ez alapján készíthette Illyés a műfordítását, miszerint: „Áldozati tálat raknak az anyák!” Az első és a második versszak második sorában azonban jelentős az eltérés Karlgren értelmezésétől, aki minden más *Shi jing* magyarázattal, kommentárral és értelmezéssel ellentétben ezeket a sorokat magára a „vezérre” vonatkoztatta: „you are the caws and teeth of the king” és „you are the (caw-officer) defence-officer of the king”.⁸⁴ Elképzelhető, hogy Tőkei ebben az esetben nem fogadta el Karlgren értelmezését.

Hangsúlyozandó, hogy mindez csak spekuláció, nem tudható biztosan, hogy Tőkei csakugyan Illyés keze alá dolgozott volna ennek a versnek az értelmezésével és nyersfordításával. Ezzel kapcsolatban bizonytalanságra ad okot a vers második sorában a „császár” szó használata, amelynek problematikájáról már korábban szóltam. Ilyen hibát Tőkei aligha vétett volna.

Bár Csongor Barnabás elismerően nyilatkozott Illyés kínai fordításairól, a 185. vers esetében további kritikai észrevételt is kell tenni. El kell ismerni, hogy Illyés a fordításában az első, aki a legnagyobb formai és tartalmi hűségre törekedett, hiszen mint láttuk, az ezt megelőző fordítások – a Hatvany-féle fordítás kivételével – Klabund átköltésének költői magyarázatai, amelyek így valójában nem is tekinthetők a kínai vers fordításának. Illyés ezzel szemben, bármi is volt a forrása, igyekezett érzékeltetni az eredeti vers sorainak szótagszámbeli arányait és rímelését, amely azonban nem sikerült hibátlanul. A későbbiekben részleteiben is kitérek az eredeti kínai vers elemzésére, itt csak a legjelentősebb, a végeredmény szempontjából nem túl szerencsés illyési megoldásokra mutatok rá. Az eredeti vers első két, négy soros versszaka azonos szótagszámú: 2/5/5/4, a harmadik pedig: 2/3/5/5. Illyés, aki szemmel láthatóan esetenként törekedett rá, hogy érzékeltesse a sorok páros, illetve páratlan szótagszámú jellegét, nem járt el következetesen, hiszen nála az első két versszak 2/11/9/11 szótagszámú, míg a harmadik: 2/7/8/11. A rím tekintetében az eredeti vers mindegyik vers-

⁸³ Karlgren 1974: 127.

⁸⁴ Karlgren 1974: 127.

szakában a páros sorok rímelnék⁸⁵ – ahogyan azt Illyés helyesen érzékeltette is –, de mindegyik versszak önálló rímet használ, Illyésnél azonban az első két strófában ugyanaz az esetlen ragrím van (*vagyunk, hálhatunk, vagyunk, talpalunk*). Vagyis Illyés „kanonizáltta” lett fordítása csak arányaiban érzékelteti az eredeti vers szótagszámbeli „szabálytalanságait”, de nem derülnek ki belőle, mely sorok azonos hosszúságúak, a rímképletet pedig nem tartja meg.

Még egy fordítás a „kanonizálás” után

A 185. vers, a magyar „kanonizálás” utáni legfiatalabb fordítása Faludy György (1910–2006) nevéhez fűződik. Az 1988-ban megjelent *Test és lélek* című kötetének bevezetőjében ekként emlékszik vissza az általa fordított kínai versek forrásaira:

Hadd hozom fel példának a kínai irodalmat. Felületesen már első amerikai tartózkodásom alatt megismerkedtem vele, mint ahogy fentebb említettem. 1967 után különböző egyetemi könyvtárakban, kezembe kerültek az úgynevezett „primer”-ek, melyekről addig nem is hallottam. Ezek a könyvek (mint például: Bernhard Karlgren: *The Book of Odes*, Stockholm, 1952; David Hawkes: *A Primer of Tu Fu*, Oxford, 1967) kínai írással közlik az eredeti szöveget, majd angol kiejtéssel adják, szó szerint lefordítják, gyakran még irodalmi fordítást is közölnek és bőséges kommentárt mellékelnek. Ugyanekkor, a második világháborút követő fordítási lázzal, számos angol és francia nyelvű, kiváló fordítás jelent meg kínaiból.⁸⁶

Vagyis Faludy műfordítása valamikor 1967 után készülhetett, a forrása pedig Karlgren filológiai prózafordítása volt. Faludy fordítása sok részletében különbözik Illyés Gyula változatától, ennek oka Karlgren értelmezése. Faludy magyarra ültetett változata *A hadügyminiszterhez* címmel pedig így hangzik:⁸⁷

Hadügyminiszter!
Te vagy a császár körme és foga.
Miért döntöttél bennünket nyomorba?
Harcolunk és nem pihenünk soha.

Hadügyminiszter!
Te vagy a császár kardja s ostora.

⁸⁵ A strófák harmadik sora csak a sorazonosság miatt rímel egymásra.

⁸⁶ Faludy 1988: 10.

⁸⁷ Faludy 1988: 56 és Faludy 2000: 13.

Miért döntesz mindnyájunkat nyomorba?
Nincs otthonunk. Ágyunk az út pora.

Hadügyminiszter!
Nagy terveid nem visznek semmire,
beszéded hasztalan és ostoba.
Anyáinknak nincsen mit ennie.

Érdekes, hogy Faludy a vers utolsó sorában nem fogadta el Karlgren értelmezését. Továbbá, Illyéssel ellentétben meg sem próbálta érzékeltetni az eredeti kínai vers sorainak eltérő szótaghosszúságát, nála mindegyik versszak utolsó három sora tíz szótagból áll. A rímelés tekintetében is „hűtlenebb”, mint Illyés, hiszen nála az első két strófa utolsó három, azonos szótaghosszúságú sora rímel egymásra, és Illyéshez hasonlóan, ám a kínai eredetitől eltérően az első és a második versszakban ugyanaz a rím jelenik meg.

A vers filológiai fordítása és elemzése

A *Dalok könyve* versek – korai, eredeti formájukban dalok – értelmezése már az ókorban nem kevés fejtörést okozott a kínai tudósoknak, így az idők során terjedelmes kommentáriróladalom született hozzá. A legkorábbi kommentárok egyike a Mao-féle (*Mao shi zhuan* 毛詩傳) változatban maradt fenn, amely az i. e. II. századból származik. Máiig ezt tartjuk az egyik legfontosabb kiegészítésnek. A vers értelmezéséhez, pontos megértéséhez, tartalmi háttérének feltáráshoz elengedhetetlen tehát a kommentárok ismerete.

A Mao-féle kommentár szerint a 185. dal a Zhou-házbeli Xuan király (Zhou Xuanwang 周宣王; i. e. 827/825–782) idején keletkezett. Xuan király volt az, aki a civilizált kínai területekre betöréseikkel egyre nagyobb fenyegetést jelentő egyik nyugati barbár néppel, a xianyunökkel 獫狁 felvette a harcot, majd visszaverte őket. A xianyun népet egyes tudósok a quanrongokkal 犬戎 vagy a xiongnukkal 匈奴 azonosítják.⁸⁸ A xianyunökkel való konfliktusokról, Xuan király ellenük vezetett hadjáratairól a *Shi jing* több más dala is megemlékezik, például a *Cai wei* 采薇 (167.) és a *Liu yue* 六月 (177.).

靡室靡家 Nincs se házunk, se családjunk
獫狁之故 a xianyunök miatt.
不遑启居 Nincs időnk megpihenni,
獫狁之故 a xianyunök miatt.⁸⁹

⁸⁸ Li 2006 343–346.

⁸⁹ Ez a 167. dal első strófájának második fele, amelynek filológiai fordítását a cikk szerzője

Illetve:

獫狁孔熾 A xianyunök ádázul fenyegetők,

我是用急 ezért kell nekünk sietni (a határvidékhez).

王於出征 A király kiküldött (minket) büntető hadjáratra (ellenük),

以匡王國 hogy megsegítsük a királyi fejedelemségeket.⁹⁰

Xuan király uralkodásának idejére tehető továbbá az egyre elégedetlenebb fejedelmek folyamatos fegyveres lázadásainak kezdete is, amely a külső, barbár fenyegetéssel együtt, Xuan király fiának, You királynak (Zhou Youwang 周幽王; i. e. 795–771) az uralkodása idején, i. e. 771-ben egy korszak végéhez, a Zhou-dinasztia első szakaszának lezárásához, a Nyugati Zhou-kor (i. e. 1045–771) végéhez vezet.

Már a Mao-féle változat kommentárja hosszasan fejtegeti a vers címéül is szolgáló *qifu* 祈父 kifejezés értelmezését. Ez a kifejezés ugyanis nem csupán a *Dalok könyvének* egyik *hapax legomenonja*, de más, a Han-kor előtti szövegben sem találkozunk vele. A kommentárban az olvasható, hogy Zhou-korban egyfajta magas rangú tisztség, katonai pozíció volt, amely más néven a „lovak felügyelője” vagy „lovak igazgatója”, vagyis a *sima* 司馬, illetve ennek a tisztségnek egy korábbi változata. Ezzel a tisztségnévvel kapcsolatban már jóval több tudással rendelkezünk. A Tavaszok és ősök korszakban (i. e. 770 – i. e. 476) a *sima* hívta be és gyakorlatoztatta a besorozott katonákat, ő hívta össze őket kiképzésre, vadászatra, ő tartott szemlét felettük. Háborúban és gyakorlatokon ő ítélkezett felettük. Ő vezette az évszakonként tartott nagy vadászatokat, és ő vezette a háborúban a hadsereget. Egyszóval minden katonai dolog alá tartozott, és békeidőben ő rendelkezett a fegyverek, fegyvertárak, hadiszekerek, lovak, ménesek felett. A Hadakozó fejedelemségek idején (i. e. 5. sz. – i. e. 3. sz.) hatásköre még inkább megnőtt, közvetlenül parancsolhatott a hadvezérnek, és felette csak az uralkodó állt. Teljes felügyelete volt a hadsereg felett, egyfajta hadügyminiszter volt.⁹¹ Ha viszont elfogadjuk, hogy a vers Xuan király barbárok elleni hadjáratainak keservére utal, akkor felmerül annak lehetősége is, hogy a *qifu* 祈父 kifejezés valójában arra a Jifu 吉甫 vagy 吉父 kormányzóra, miniszterre⁹²

készítette. A magyar nyelvű műfordítása Károlyi Amy nevéhez fűződik, és a következőképpen hangzik: „Nincs otthonunk, / nincs családunk, / hjen-jün kerget, / meg nem állunk” (*Dalok könyve* 1957: 195).

⁹⁰ Ez a 177. dal első stórfájának második fele, amelynek filológiai fordítását a cikk szerzője készítette. A magyar nyelvű műfordítása Szabó Magda nevéhez fűződik, és a következőképpen hangzik: „Ellenségünk vassal-tűzzel / fenyegette a határunk, / s a király sereget küldött, / hogy megvédje a tartományokat” (*Dalok könyve* 1957: 209).

⁹¹ Tokaji 2018a: 99.

⁹² Teljes nevén: Xi Jifu 兮吉甫, eredeti nevén: Xi Jia 兮甲, adott nevén Xi Bo Jifu 兮伯吉父 (a *fu* 甫 és a *fu* 父 írásjegyek alternatív használata, ingadozása nemcsak az ő nevében, hanem más ókori szövegben is gyakorta megfigyelhető.)

utal, aki épp ezen hadjáratai alatt vezette győzelemre a királyi seregeket, és akit a *Shi jing* 177., 259. és 260. verse név szerint is említ, sőt a hagyomány szerint a 260. dalt maga Jifu szerezte. Megjegyzendő, hogy a *simá*hoz hasonló jelentésben a Han-kor előtti szövegekben, a fonetikailag azonos, grafikailag pedig hasonló *qifu* 圻父 kifejezés szerepel.⁹³ Könnyen elképzelhető, hogy a Mao-féle kommentár a kifejezés értelmezésekor abból indult ki, hogy a *qi* 祈 karakter valójában a *qi* 圻 rontott változata. Mivel a *qifu* 圻父 kifejezés nem bukkan fel másik szövegben, a kommentár magyarázata pedig szövegromlással érvel, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a kifejezés valójában a Jifu 吉甫 vagy 吉父 tulajdonnév, hangzás alapján eszközölt változata.⁹⁴

Az, hogy a *qifu* kifejezés, nem egyszerűen a 'hadvezér' jelentéssel rendelkezik, már az ókori kommentárban is nyilvánvaló volt, sőt a funkcióját tekintve a *simá*val történő rokonítása is a Mao-féle kommentárból származik. Éppen ezért nem meglepő, ha már a korai nyugati nyelvű fordítások is érzékeltetik ezt, például németül a „Feldherrn”⁹⁵ vagy a „Reichsfeldmarschall”⁹⁶, angolul pedig a „Grand Commander”⁹⁷ vagy a „Minister of War”.⁹⁸ Egyetlen olyan említésre méltó nyugati nyelvű, korai fordítást ismerünk, Friedrich Rückertét (1833), aki nem kísérelte meg a titulust lefordítani, hanem „Ki-Fu” formában meghagyta az eredeti fogalmat.⁹⁹ A magyar fordításokban szereplő „tábornok”, „vezér”, „kapitány” és „generális” megoldások egyértelműen a klabundi átköltésben szereplő német „General” kifejezésre vezethetők vissza. A magyar fordítások közül csak a Karlgren értelmezésén alapuló Faludyé az egyetlen, amely a Mao-féle kommentár *qifu*-val kapcsolatos értelmezését visszaadja a „hadügyminiszter” kifejezéssel. Ez azonban nem túl szerencsésen illeszkedik egy i. e. VIII. századi ókínai vers hangulatához, stílusához, ráadásul lehetetlenné teszi, hogy az eredeti verssorok szótagszámát arányos bővítéssel érzékeltesse a fordító.

A következő értelmezésre szoruló kifejezés a „karom-agyar” (*zhao-ya* 爪牙), amely bár képszerű, költői metaforának tűnhet, mégis van arra utalás, hogy konkrét titulust, katonai pozíciót jelölt. A kifejezés már Mo Di 墨翟 (kb. i. e. 470 – kb. i. e. 391) művében is több helyen előfordul *zhao-ya zhi shi* 爪牙之士 formában, vagyis „karom-agyar harcos(ok)” formában. Ezekben a helyeken nem egyértelmű, hogy konkrét tisztséget jelölne, sokkal inkább a legkiválóbb,

⁹³ Lásd *Chun Qiu Zuo Zhuan* 春秋左傳 (*Xianggong shiliu nian* 襄公十六年) és *Shang shu* 尚書 38.

⁹⁴ Ennek az állításnak a bizonyítása további és alaposabb hangtörténeti és szövegtani vizsgálatokat igényelne, amely azonban nem célja ennek a dolgozatnak.

⁹⁵ Rückert 1833: 196.

⁹⁶ Strauß 1880: 296.

⁹⁷ Jennings 1891: 203

⁹⁸ Legge 1876: 219; Waley 1937: 118; Karlgren 1974: 127.

⁹⁹ Rückert 1833: 196.

legelszántabb, legádázabb harcosok jelzőjeként szerepel.¹⁰⁰ A kb. i. sz. II. században keletkezett *Fengsu tongyi* 風俗通義 című műben ugyancsak metaforaként találkozunk vele, amikor azt olvassuk, hogy a „hadvezér az ország karma és agyara” (*jiangjun zhe guo zhi zhao ya ye* 將軍者國之爪牙也).¹⁰¹ A feltehetően valamikor a Hadakozó fejedelemségek idején íródott *Tai Gong hat titkos tanítása* (*Tai Gong liu tao* 太公六韜) című hadtudományi műben azonban már konkrét katonai tisztségeként hivatkoznak rá, amelyből öt főre van szüksége a hadseregnek, „akinek a legfőbb feladata, hogy rémületet keltsenek, tartsák ébren a harci szellemet, serkentsék, buzdítsák a hadsereget, tegyék merésszé a katonákat, hogy azok félelem és kételyek nélkül szálljanak szembe akár az ellenség élcsapatával is”.¹⁰²

A versben szereplő két kulcsfontosságú kifejezés elemzésével közelebb kerültünk ahhoz, hogy megállapítható legyen, ki beszél kihez. A megszólított vagy a hadügyminiszteri titulushoz megfelelő ókori kínai tisztséget, a *qifu*-t viseli, vagy Xuan király diadalmas, a hadseregért is felelős minisztere (Xi) Jifu. Mindkét lehetőség esetében, konkrétan azonosítani lehet az illetőt, amely mindkét esetben ugyanaz a személy. A beszélő, a panaszt tevő személy pedig nagy valószínűséggel a „karom-agyar” rangot viseli, vagyis nem egyszerű közkatona, hanem a korabeli vezérkar egyik prominens tagja, aki épp a hadsereg morális állapotáért, annak harci szelleméért felelős, vagyis olyasvalaki, aki a modern hadszervezeti keretek között egyfajta „politikai tiszt” vagy „ideológiai nevelőtiszt” jellegű feladatokat volt hivatott ellátni. Sőt az sem elképzelhetetlen, hogy ő maga volt az egyik hadvezér.

Éppen ezért nem látom indokoltnak azt, hogy a dalt többes szám első személyben kellene fordítani. A német, angol – és így a magyar – fordításokkal ellentétben, véleményem szerint itt egy magas rangú tiszt vagy maga a hadvezér panaszkodik a hadügyminiszternek kifejezetten a saját nehézségei miatt. A korai nyugati nyelvű fordítások közül megint csak Rückerté az egyetlen, aki hozzám hasonlóan a verset egyetlen ember, saját sorsa miatti panaszaként értelmezi.

A további problematikus értelmezésű sor a legutolsó, amelyben a *shi yong* 尸饗 kifejezés szorul tisztázásra. A kommentárok szerint ez csupán annyit jelent, hogy valaki önmaga gondoskodik a saját ételle elkészítéséről. Az ókori szövegekben nincs nyoma annak, hogy a *yong* a „főzni”, „főtt ételt elkészíteni” jelentésen kívül rendelkezne olyan többletjelentéssel is, mint ahogyan Karlgren

¹⁰⁰ *Mozi* 18, 19. A szövegnek magyar fordítása is létezik Tokaji Zsolt fordításában. A fordító a hivatkozott részeket a következőképpen magyaráította: „gyors támadásra készült, éppen ezért a **legbátrabb harcosait** osztagokba rendezve hadihajókba és harci szekerekre ültette...” (lásd Tokaji 2018: 335), illetve „mindenekelőtt kiválogatják a **legvérszomjasabb, legádázabb harcosait**, elrendezik hajóikat és szekereiket...” (lásd Tokaji 2018c: 336).

¹⁰¹ *Fengsu tongyi* 7.

¹⁰² Tokaji 2018b: 221.

értelmezi, amikor az utolsó sort úgy fordítja, hogy „There are mothers who set forth the (sacrificial) dishes”.¹⁰³ A sor ilyen értelmezése sem a kínai kommentárokban, sem más nyugati nyelvű fordításban nem jelenik meg. Érdekes módon Karlgren alapján dolgozó Faludy nem veszi át ezt az értelmezést, míg az Illyés-féle fordításban az „áldozati tálat raknak az anyák” sor vált magyarul „kanonizálttá”.¹⁰⁴ Nem érzem indokoltnak azt a magyarázatot, hogy a panaszra okot adó problémát az jelentené, hogy az anyának vagy az anyáknak maguknak kellene elkészíteni az áldozati ételt, és maguknak kellene bemutatni az ősök kultusza szerinti áldozatokat, amely hagyományosan a család legidősebb férfitagjának a kötelessége lenne, vagyis ebben az esetben a katonáskodó fiúknak.

Az eredeti szövegben nyoma sincs olyan iszonytató háborús drámának, mint amelyet a Klabund átköltése alapján készült magyar fordítások sugallnának. Itt csupán egy magas rangú tiszt panaszkodik amiatt, hogy a *xuanyuan* nomád barbárnép ellen folytatott állandó hadjáratok és hosszúra nyúlt harcok miatt nem tud hazatérni, nem tudja magát kipihenni, és nem tud gondoskodni a feltehetően özvegy édesanyjáról.

Az alábbiakban pedig a vers eredeti szövege és az általam javasolt filológiai prózafordítás olvasható:

祈父	<i>Qifu</i> ,
予王之爪牙	én vagyok a király (egyik) „karom-agyar” (főtisztje),
胡轉予於恤	miért görgetsz engem (hát egyre oly) nyomorúságba,
靡所止居	hogy ne legyen, ahol megállva lakjam?
祈父	<i>Qifu</i> ,
予王之爪士	én vagyok a király (egyik) „karom(-agyar)” főtisztje,
胡轉予於恤	miért görgetsz engem (hát egyre oly) nyomorúságba,
靡所底止	hogy ne legyen, ahol végül megpihenjek?
祈父	<i>Qifu</i> ,
亶不聰	(hát) csakugyan nem hallgatsz (a szómrá)!
胡轉予於恤	Miért görgetsz engem (egyre oly) nyomorúságba,
有母之尸饗	hogy (a még) életben lévő anyám maga gondoskodjék az ételéről?

¹⁰³ Megjegyzendő, hogy a *yong* 饗 szó a *Dalok könyve hapax legomenon*jainak egyike.

¹⁰⁴ Tökei ennek a versnek csak ezt a sorát látta el jegyzettel: „...ti. a férfiak, akiknek az áldozatokról gondoskodniok kellene, katonai szolgálaton vannak” (lásd *Dalok könyve* 1957: 464).

Összefoglalás és konklúzió

Összefoglalásképpen elmondható, hogy az eddig fellelt és bemutatott tíz fordításból hét a háborúellenes világlíra szellemében fogant, amelyeknek a forrása Klabund német nyelvű szabad átköltése volt. Ebben a korszakban, 1949-ig üdítő kivételt képez Hatvany Bertalan 1934-es, Legge alapján készült fordítása. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a *Dalok könyve* 185. versének eddig ismert és fennmaradt tíz műfordításával kapcsolatos, legfontosabb információkat az alábbi táblázatban foglaltam össze:¹⁰⁵

	Meg-jelenés	Cím	Fordító	Forrás
1.	1924	<i>A khinai gárda panasza</i>	Jarnó József	Klabund
2.	1927 (1937)	<i>Tábornok / A gárda dal</i>	Ágner Lajos	Klabund
3.	1928	<i>A kínai gárda panasza</i>	L. Tihanyi Ernő	Klabund
4.	1930	<i>A gárda panasza</i>	Kosztolányi Dezső	Klabund
	1931	<i>Kinai katonák panasza</i>	Körmendi Zoltán	?
5.	1932	<i>A gárda panasza</i>	<i>ismeretlen</i>	Klabund
6.	1934	<i>cím nélkül</i>	Hatvany Bertalan	<i>bizonytalan</i>
7.	1936	<i>A gárda panasza</i>	Gréda József	Klabund
8.	1949	<i>Tábornok úr</i>	Justus Pál	Klabund
9.	1958	<i>Katonák</i>	Illyés Gyula	Karlgren–Tőkei?
10.	1988	<i>A hadügyminiszterhez</i>	Faludy György	Karlgren

A *Dalok könyve* némelyik verse különböző okok miatt nyugaton nagyobb figyelmet kapott, mint esetleg Kínában, sőt időről időre a filológus szakemberek vagy a műfordító személye miatt más és más versek kapnak megkülönböztetett figyelmet, kerülnek reflektorfénybe. Az 1850-es években egy németül érdeklődő olvasó számára nyilván egészen más versek reprezentálták a *Dalok könyvét*, mint például az 1930-as években egy angolul olvasó vagy az 1970-es években egy franciául olvasó számára, még akkor is, ha ezeken nyelveken az antológia

¹⁰⁵ A táblázatban sorszám nélkül feltüntettem Körmendi Zoltán *Kinai katonák panasza* című versét is, amelynek a szövege ugyan ismeretlen, de amelyről azt feltételezem, hogy szintén a 185. vers egyik, alighanem Klabund versén alapuló magyar nyelvű változat lehetett.

a magyarhoz képest viszonylag korán teljes terjedelmében, mind a 305 versével hozzáférhető volt.

Magyarul a XIX. század közepétől kezdve, jellemzően folyóiratok hasábjain, szórványosan megjelent, egy-egy, a *Dalok könyvéből* származó vers leginkább más, akár jóval későbbi korokból származó kínai versek csokrában kapott helyet anélkül, hogy az olvasó számára érzékelhető lehetne az antológia nagysága, kultúrtörténeti jelentősége, sokszínűsége stb. Sok esetben egy-egy *Dalok könyve* versfordítás önállóan bukkant fel, és ilyenkor az esetek egy részében a bájos, szerelmi dal jellegük kapott hangsúlyt, vagy olykor tartalmi alapú didaktikai, ideológiai üzenetet hordoztak, illusztrációként szolgáltak. Ide sorolható a 185. vers is, amely jellemzően nem azért került a magyar fordítók figyelmének fókuszába, mert a kultúrtörténetileg nagy jelentőségű *Shi jing* egyik verse, hanem mert a baloldali, szocialista, kommunista érzelmű és elkötelezettségű értelmiség, német mintát követve a korszellem által determinált háborúellenesség egyik ikonikus versét látta benne, és amellyel igazolni, példázni lehetett a háborúellenesség téren és időn átívelő, öröktől fogva létező univerzális eszményét.

Kutatásom során a magyarul fellelt összesen tíz fordítás közül, időrendben az első nyolc közül hét a Klabund-féle német nyelvű változatra vezethető vissza. A kínai költészet iránt érdeklődő fiatal Klabundnak már több, német nyelvű, teljes *Shi jing* fordítás is rendelkezésére állt, amelyből kedvére összeválogathatta és saját ízlése szerint átértelmezhetette és átkölte az 1915-ben megjelentetett, a háborúellenes kínai líra gyöngyszemeit csokorba szedett *Dumpfe Trommel und herauschtes Gong* című kötetét. Az 1880-as, Strauß-féle *Schikingben* szereplő, filológiai viszonylag pontos *Klage der Garden über ihre ungehörige Verwendung* című fordítása alapján készítette el a saját *Klage der Garde* („A gárda panasza”) című versét, amelynek aztán németül, majd pedig alig egy évtizeddel lemaradva magyarul is kezdetét vette a „sikertörténete”.

A 185. vers korai magyar nyelvű fordításai közül a legnagyobb hatással vitathatatlanul az Ágner Lajosé volt, aki a klabundi verset is jócskán átdolgozta. A kutatásom során igazoltam, hogy az ő fordítása jelent meg Kassák Lajos 1937-ben kiadott *Anyám címére* kötetében, amiért Kassákot perbe fogták, elítélték, és 1940 végén két hónapot fogházbüntetésben töltött. Arra is utalást találtam, hogy Ágner Lajos fordítása több címen is létezett, és már 1928 előtt elkészült, amelyet *Tábornok* címen, a Kassák felesége, Simon Jolán vezette szavalókönyvben elő is adtak. A szóbeli előadás szempontjai indokolhatják a jelentős formai és tartalmi különbségeket a többi magyar fordítással szemben, amelyek a Klabund-féle versből készültek.

A tanulmányom végén bemutattam a vers két „modern” fordítását, amelyek közül Illyés Gyuláé vált a magyar *Dalok könyve* „kanonizált” változatának részévé, és amely egy filológiai pontos fordításon (Karlgrén–Tőkei?) alapul.

A magyar „Kánon” összeállítása után a 185. vers már csak Faludy György fordításában bukkan fel, amely jórészt Karlgren szövegértelmezésén alapul.

Az eredeti vers filológia vizsgálata után megállapítható, hogy bár a 185. versnek tíz magyar fordítása is létezik, ezek közül hét nem alkalmas arra, hogy az eredeti kínai vers fordításának tekintsük, a maradék három (Hatvanyé, Illyésé és Faludyé) minden erényük ellenére számos olyan önkényes, leginkább formai tulajdonságot (lásd szótagszám, rímképlet) mutat, amely miatt nem hűséges interpretációi az eredeti kínai versnek.

E tíz magyar nyelvű fordítás ellenére is azt kell megállapítani, hogy a 185. versnek máig nem rendelkezünk formailag és tartalmilag is megközelítően hűséges és következetes, közvetlenül a kínai eredetin alapuló magyar műfordításával. Ezt orvosolandó tesztek kísérletet egy újabb, immár a tizenegyedik műfordításra, amellyel nem Kosztolányi, Illyés vagy Faludy költői tehetségét akarom alábecsülni vagy elvitatni, és a legkevésbé sem szeretnék velük versenyre kelni. Céloom csak és kizárólag a 185. vers – az eddigieknél kevésbé költői, ám de formailag és tartalmilag pontosabb – lehetséges műfordításának illusztrálása:

HADURAM...

Haduram,
engem, király karmát, agyarát
mért hajszolsz egyre oly nyomorba,
hogy ne lásson soha a család?

Haduram,
vagyok király karmos vitéze.
Mért hajszolsz egyre oly nyomorba,
hogy sohase pihenjek végre?

Haduram,
csak nem hallgatsz rám!
Mért hajszolsz egyre oly nyomorba,
hogy ételért aggódják anyám?

(Tokaji Zsolt fordítása)

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

Folyóiratok

- 8ÓU 8 Órai Ujság
 AE Az Est
 BH Budapesti Hírlap
 Diogenes
 EK Esti Kurir
 FU Friss Ujság
 KU Kis Ujság
 M Munka
 Ma
 MaNa Magyarország és a Nagyvilág
 MN Magyar Nemzet
 MO Magyarország
 NSZ Népszava
 OFU Orosházi Friss Ujság
 PN Pesti Napló
 PT Pásztortűz
 T Tűz
 U Ujság
 ÚI Új Idők
 VU Vasárnapi Ujság

A versek forrásai

- Ágner Lajos 1937. *Száz kínai vers*. Budapest: Bethlen R. T.
 Cramer, Johann 1844. *Schi-King oder Chinesische Lieder: Gessammelt von Confucius*. Crefeld.
 Dalok Könyve (*Si King*) 1957. Ford. Csanády Imre et al. Budapest: Európa Könyvkiadó.
 Ehrenstein, Albert 1922. *Schi-King. Nachdichtungen chinesischer Lyrik*.
 Ehrenstein, Albert 1924. *China klagt. Nachdichtungen revolutionärer chinesischer Lyrik aus drei Jahrtausenden*. Berlin: Malig-Verlag.
 Faludy György 1988. *Test és lélek*. Budapest: Magyar Világ.
 Faludy György 2000. *Kínai költészet. Faludy tárlata*. Budapest: Glória Kiadó.
 Franyó Zoltán 1922. „Kínai antológia. A *Shi-King* dalaiból.” *Tűz*. Bécs–Bratislava (Pozsony), 1922. 1–2–3. sz. 59–63.
 Franyó Zoltán 1959. *Kínai verses könyv. Négy évezred költészetéből*. Bukarest: Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
 Guillermez, Patricia 1957. *La poésie chinoise*. Paris: Seghers.

- Hatvany Bertalan [1934]. *Ázsia lelke*. Budapest: Franklin.
- Illyés Gyula 1958. *Kínai szelence*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Jennings, William 1891. *The Shi King, the Old "Poetry Classic" of the Chinese*. London–New York: George Routledge and Sons.
- Karlgren, Bernhard 1974. *The Book of Odes*. Stockholm: Museum of Far Eastern Antiquities.
- Kassák Lajos 1937. *Anyám címére*. Budapest: Cserépfalvi.
- Klabund 1915. *Dumpfe Trommel und herauschtes Gong. (Nachdichtungen chinesischer Kriegeslyrik von Klabund.)*. Leipzig: Insel Verlag.
- Klabund 1929. *Chinesische Lyrik*. Wien: Phaidon-Verlag.
- Klabund 1933. *Chinesische Gedichte: Nachdichtungen von Klabund*. Vienna: Phaidon-Verlag.
- Kosztolányi Dezső [1931]. *Kínai és japán versek*. [Budapest]: Genius–Lantos.
- Legge, James 1876. *The She King; or, the Book of Poetry. (The Chinese Classics III.)* London.
- Leviné, Eugen 1924. *Stimmen der Völker zum Krieg*. Berlin: Malig-Verlag.
- Rückert, Friedrich 1833. *Schi-king. Chinesische Liederbuch, gesammelt von Confucius*. Altona.
- Strauß, Victor von 1880. *Schi-king. Das kanonische Liederbuch der Chinesen*. Heidelberg.

Felhasznált másodlagos szakirodalom

- Csaplár Ferenc 1987. *Kassák körei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Cseh Zoltán 2014. „Walt Whitman Szloveszkon és Szíriában. (Megjegyzések Jarnó József) *Pro-metheus* című verskötetéhez.” *Irodalmi Szemle* 6: 23–25.
- Csongor Barnabás 1958. „Illyés Gyula kínai versfordításairól.” *Kortárs*, augusztus (2. évfolyam, 8. szám) 255–259.
- Egri Viktor 1935. „Jarnó József.” *Magyar Írás* IV/1: 104–105.
- Ferenczyné Wendelin Lidia 1959. *Kínai-magyar bibliográfia*. Új Bibliográfiai Füzetek IV. Budapest: Országos Széchenyi Könyvtár.
- Gál István 1979. Mészáros Zoltán. „Egy elfelejtett szocialista költő.” *Irodalomtörténet* 11/61: 627–637.
- Huszár Sándor 1965. „A műfordító életműve.” *Utunk* 20/17: 2.
- Illés Ilona 1977. *Tűz 1921–1923, Diogenes 1923–1927. repertóriumok*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- József Attila 1936. „Ázsia lelke. Megjegyzések Hatvany Bertalan könyvéhez.” *Szép Szó* 1: 68–71.
- Kövágó Sarolta 1976. „Az egykori Nyomdász Szavalókórus dokumentumai a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban.” *Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei* 2: 26–30.
- Kövágó Sarolta 1980. „Szavalókórusok a magyar munkásmozgalmában (1926–1933).” *Párt-történeti Közlemények* 26/2: 77–102.
- Lator László 2014. „Illyést érdekelt a véleményünk.” *Jelenkor* LVII/9: 979–985.
- Lévay Zsolt 2002. *100 év – 100 kép az Árpád Gimnázium történetéből*. Budapest: „Árpád Gimnázium” Alapítvány.
- Li Feng 2006. *Landscape and Power in Early China: The Crisis and Fall of the Western Zhou 1045–771 BC*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489655>
- Markovits Györgyi – Tóbiás Áron (szerk) 1966. *A cenzúra árnyékában*. Budapest: Magvető.
- Markovits Györgyi 1967. „Kassák Lajos az osztálybíróság előtt.” *Magyar Könyvszemle*, 371–375.
- Miklós Pál 1958. „A Dalok Könyvéről.” *Helikon* 3: 278–284.
- Nánási László 2010. *A magyar királyi ügyészség története. 1871–1945*. (PhD-értekezés.) Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

- Tokaji Zsolt 2018a. „*A tábornagy metódusa* című ókori kínai hadtudományi munka.” Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.). *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 97–122.
- Tokaji Zsolt 2018b. „Tai Gong hat titkos tanítása.” Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.). *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 193–266.
- Tokaji Zsolt 2018c. „Mozi (Hadtudományi fejezetek).” Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.). *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 325–396.
- Tokaji Zsolt 2020a. „»Méltán nevezhetni chinai Homérnak« – A *Dalok könyvével (Si king)* kapcsolatos magyar nyelvű ismeretek és fordítások első évszázada I.” *Távol-keleti Tanulmányok* 1: 27–56.
- Tokaji Zsolt 2020b. „»Méltán nevezhetni chinai Homérnak« – A *Dalok könyvével (Si king)* kapcsolatos magyar nyelvű ismeretek és fordítások első évszázada II.” *Távol-keleti Tanulmányok* 2: 27–56.
- Zágonyi Ervin 2008. „Kosztolányi kínai és japán versfordításainak keletkezéstörténete; A japán közvetítő szövegek jegyzéke.” *Irodalomtörténeti közlemények* 4: 407–434.